

Міністерство освіти і науки України
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
Факультет соціальних і гуманітарних наук
Кафедра іноземних мов

РЕШЕТНИКОВ Дмитро Костянтинович

**ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СТРУКТУРИ ПРОСТИХ РЕЧЕНЬ В
АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ З ТОЧКИ ЗОРУ
КОГНІТИВНИХ УНІВЕРСАЛІЙ**

Кваліфікаційна робота

здобувача вищої освіти другого (магістерського) рівня
за спеціальністю 035.041 Філологія. Германські мови та літератури (переклад
включно), перша – англійська. Мова і література (англійська)

Особистий підпис –

Решетніков Д.К.

Науковий керівник –

Дмитренко В.І.

(доктор філологічних наук,
професор)

Завідувач кафедри –

Перепадя Д.О.

(доцент кафедри іноземних мов,
кандидат педагогічних наук,
доцент)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ
ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ	10
1.1 Когнітивні універсалії в структурі простого речення	10
1.2 Пропозиційна структура речення та її семантичні компоненти	15
1.3 Моделювання когнітивно-синтаксичної реченнєвої організації	19
Висновки до розділу 1.....	22
РОЗДІЛ 2	ПОРІВНЯННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ КОГНІТИВНИХ
МОДЕЛЕЙ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ	ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ
2.1. Опис структурних особливостей простих речень	25
2.2. Опис когнітивно-семантичних моделей простого	речення
	28
2.2.1. Когнітивно-семантичні моделі простого речення.....	28
2.2.2. Акціональні моделі.....	32
2.2.3. Процесуальні моделі.....	38
2.2.4. Статальні моделі.....	40
2.2.5. Квалітативні моделі.....	44
2.2.6. Квантитативні моделі.....	46
2.2.7. Локативні моделі.....	48
Висновки до розділу 2.....	49
ВИСНОВКИ	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	62
ДОДАТКИ	63

ВСТУП

Актуальність теми зумовлена зростанням інтересу мовознавців, психологів, біологів, філософів до моделювання мовленнєвого процесу, зв'язку мови та мислення. Сучасні синтаксисти, розглядаючи речення, намагаються вийти до ширших проблем, ніж просто виявлення структурних схем: значне зацікавлення викликає мовленнєве відображення когнітивних процесів, екстралінгвальних ситуацій та семантичні відношення між актантами. Відтак важливим вважаємо порівняльний аналіз структури простих речень в англійській та українській мовах з точки зору когнітивних універсалій, що дало б змогу поглибити вивчення когнітивно-семантичного моделювання та семантико-синтаксичних відношень.

Дослідження структури простих речень в різних мовах є актуальним завданням сучасної лінгвістики, оскільки дозволяє виявити як універсальні, так і специфічні характеристики мовних систем. Когнітивний підхід до аналізу мови дозволяє розкрити ментальні процеси, що лежать в основі побудови речень, та виявити, як культурні та когнітивні особливості носіїв різних мов відображаються в мовній структурі.

Мета роботи полягає у виявленні когнітивних універсалій та мовних специфік, що впливають на побудову простих речень, за допомогою порівняльного аналізу структури простих речень в англійській та українській мовах.

Виходячи з наукової значущості теми, дослідження зумовило виконати такі **завдання**:

- окреслити зміст понять «речення», «просте речення»;
- визначити основні підходи щодо вивчення речення, і зокрема інтерпретації в аспекті когнітивного синтаксису;
- розкрити зміст когнітивних універсалій у структурі й семантиці простого речення;

- з'ясувати основні підходи до моделювання реченнєвої структури в контексті вивчення когнітивно-семантичної організації;
- описати когнітивно-семантичних моделі простого речення;
- здійснити компаративний аналіз реалізації когнітивних моделей простого речення в українській та англійській мовах на матеріалі романів «Помирана» Т. Антиповича, «Записки українського самашедшого» Л. Костенко та «Intermezzo» С. Руні;
- синтезувати загальний висновок, подати перспективи подальших досліджень.

Об'єктом дослідження є прості речення на матеріалі художніх текстів.

Предмет дослідження: когнітивні універсальї та мовні специфіки, що впливають на побудову простих речень української та англійської мов.

Джерельною базою слугували романи «Помирана» Т. Антиповича, «Записки українського самашедшого» Л. Костенко та «Intermezzo» С. Руні.

Методи дослідження ґрунтуються на комплексному підході: теоретичний аналіз (визначення понять «речення», «просте речення»), теоретичний синтез (узагальнення відомостей про історію вивчення речення в аспекті когнітивного синтаксису), моделювання (виокремлення структур простих речень), описовий метод (опис характеристик моделей простого речення), порівняльний метод (порівняння реалізації моделей простого речення англійської та української мов).

Практичне значення кваліфікаційної роботи полягає в тому, що її результати можуть послугувати основою для подальшого вивчення синтаксичної теорії, її прикладних аспектів, а також отримані матеріали можуть бути корисними в практиці викладання курсу синтаксису сучасної англійської (або української) літературної мови та контрастивної лінгвістики, у підготовці наукових робіт різних рівнів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення кваліфікаційної роботи апробовано у вигляді доповідей на міжнародних та всеукраїнських конференціях:

II Міжнародна міждисциплінарна конференція «Language, Business and Law, Intercultural Communication: Challenges of Today» (7–8 травня 2021 р., Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ);

VI Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Мовний простір слов'янського світу (слов'яно-германські, слов'яно-романські, слов'яно-тюркські контакти)» (21 травня 2021 р., Національний університет «Києво-Могилянська академія», Київ);

XX Всеукраїнська науково-практична конференція ім. Віктора Ужченка «Образне слово Луганщини» (17 грудня 2021 р., ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», Старобільськ);

VI Міжнародна наукова конференція «O Ukraine interdisciplinarnie» (8 квітня 2022 р., Інститут слов'янської філології Вроцлавського університету, Вроцлав, Польща);

II Міжнародна науково-практична конференція «Мовні виміри світу» (21 квітня 2022 р., Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир);

III Міжнародна міждисциплінарна науково-практична онлайн конференція «Мова, бізнес і право, міжкультурна комунікація: виклики сьогодення» (26–27 квітня 2022 р., Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ);

Всеукраїнська студентська наукова інтернет-конференція «Актуальні питання сучасної філології та журналістики» (19 квітня 2023 р., Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль);

III Міжнародна науково-практична конференція «Мовні виміри світу» (20 квітня 2023 р., Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир);

VII Міжнародна наукова конференція «O Ukraine interdisciplinarnie» (27–28 квітня 2023 р., Інститут слов'янської філології Вроцлавського університету, Вроцлав, Польща);

VII Всеукраїнська наукова конференція студентів, аспірантів і молодих учених «Мовний простір сучасного світу» (26 травня 2023 р., Національний університет «Києво-Могилянська академія», Київ);

XXIII Всеукраїнська науково-практична конференція імені Віктора Ужченка «Образне слово Луганщини», присвяченої 210-річчю від дня народження Тараса Шевченка (18–19 квітня 2024 р., ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», м. Полтава);

II Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку науки та освіти» (25–27 квітня 2024 р., ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Полтава);

Всеукраїнська студентська науково-практична конференція з міжнародною участю «Славістичні студії в сучасному філологічно-дидактичному просторі» (24 травня 2024 р., Хмельницький національний університет, м. Хмельницький);

IV Всеукраїнська студентська науково-практична інтернет-конференція «Сучасні філологічні дослідження: традиції та інновації» (21 листопада 2024 р., Уманський державний педагогічний університет ім. П. Тичини).

Основні положення кваліфікаційної роботи представлені в таких публікаціях:

Решетніков Д. Українсько-білоруські семантико-синтаксичні паралелі. *Мовний простір слов'янського світу (слов'яно-германські, слов'яно-романські, слов'яно-тюркські контакти)* : VI Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів і молодих учених (Львів, Київ, 21 травня 2021 р.): збірник матеріалів. Львів : ЛДУБЖД, 2021. С. 26–30. URL : <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/21712>

Решетніков Д. К. О. Потебня і соціолінгвістика. *Юнософія* : збірник студентських наукових праць / відп. ред. О.В. Мішалова. Вип. 8. Кривий Ріг : КДПУ, 2022. С. 41–46. URL : <https://drive.google.com/file/d/1-sbRaZUVGbbqE80-P4z2CpzzqKquqWtuh/view>

Решетніков Д. Типологія семантико-синтаксичних інваріантів простого речення. *Образне слово Луганщини* : матеріали ХХ Всеукр. наук.-практ. конф. імені Віктора Ужченка, присвяченої 100-річчю з дня заснування Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (17–18 грудня 2021 р., м. Старобільськ) / за заг. ред. проф. А. В. Нікітіної. Вип. 20. Старобільськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2021. С. 173–177. URL : <http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10010>

Решетніков Д. К. Історичний шлях «Нарисів...» Сергія Смеречинського. *Мовні виміри світу* : матеріали III Міжнародної науково-практичної студентсько-учнівської конференції (Житомир, 20 квітня 2023 р.). Житомир, 2023. С. 63–64. URL : <http://eprints.zu.edu.ua/36853/>

Решетніков Д. Наукова спадщина синтаксиста Сергія Смеречинського. *Мовний простір сучасного світу* : тези доповідей VII Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів і молодих учених (м. Київ, 26 травня 2023 р.). Київ, 2023. С. 170–174. URL : <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/2cb9be2f-a56b-4f75-88e9-b4515e713722>

Решетніков Д. Просте речення в аспекті когнітивного синтаксису. *III international conference, Language, Business and Law, Intercultural Communication: Challenges of Today* : conference proceedings (Kyiv, 6–7 April, 2022). Kyiv, 2024. P. 228–232.

URL : https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u333/lsp_2022_conference_proceedings.pdf

Решетніков Д. Моделі речення для констатації дії (на матеріалі роману Т. Антиповича «Помирана»). *Матеріали III Міжнародної інтердисциплінарної конференції «Мова, бізнес і право, міжкультурна комунікація: виклики*

сьогодення» (Київ, 30–31 березня 2022 р.). Київ, 2024. С. 218–222.
 URL : https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u333/lblic2022_proceedings_nubip_ua.pdf

Reshetnikov D., Sharmanova N. Algorithms Of Text Processing In Ukrainian: Current Problems. *Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку науки та освіти* : збірник матеріалів II міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Полтава, 25–27 квітня 2024 року). Полтава : Вид-во ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2024. С. 158–164.

Дослідження виконано під час участі в міжнародному освітньому проєкті Єнського університету імені Фрідріха Шиллера «Студентські курси з цифрової української філології» та роботи в Навчально-дослідній лабораторії «Корпусна лінгвістика» Інституту славістики та кавказознавства цього ж університету, а саме пройдено такі курси:

«Комп’ютерна лексикографія» (вересень–грудень 2022 р., 90 годин / 3 кредити ETCS) – сертифікат (додаток А);

«Морфологічний аналіз» (вересень–грудень 2022 р., 90 годин / 3 кредити ETCS) – сертифікат (додаток Б);

«Діалекти в епоху комп’ютерних технологій: функціонування, дослідження та збереження» (лютий–травень 2023 р., 90 годин / 3 кредити ETCS) – сертифікат (додаток В);

«Вступ до прикладної лінгвістики» (вересень-грудень 2023 р., 90 годин / 3 кредити ETCS) – сертифікат (додаток Г);

«Корпусна лінгвістика» (лютий-травень 2024 р., 90 годин / 3 кредити ETCS) – сертифікат (додаток Д).

Для упорядкування термінної системи та категорійно-понятійного апарату під час виконання дослідження укладено електронний «Словник синтаксичних термінів і понять». URL : <https://www.lexonomy.eu/syntaksys> (додаток Е).

Також результати дослідження частково апробовані під час участі в навчально-дослідній лабораторії «Корпусна лінгвістика» Єнського університету ім. Ф. Шиллера протягом вересня-грудня 2024 року (додаток Ж)

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, списку використаних джерел і чотирьох додатків. Загальний обсяг роботи – 69 сторінок, із яких 54 основного тексту. Список використаної літератури нараховує 50 позицій, список використаних джерел – 3.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

1.1. Когнітивні універсалії в структурі простого речення

Реченню належить вагоме місце в мовній структурі, оскільки воно безпосередньо функціонує в комунікації та дозволяє зреалізувати комунікативну, когнітивну, експресивну тощо функції мови.

У мовознавстві існують різні підходи до потрактування речення. І. Вихованець визначає речення як «основну синтаксичну одиницю, що є мовним знаком ситуації (або взаємопов'язаних ситуацій) і вказує на стосунок до дійсності й до повідомлюваного, характеризується неперервністю синтаксичних відношень, а також виступає відносно завершеною одиницею спілкування та вираження думки» [7, с. 53].

Прибічником такого визначення також виступає О. Швець, який зазначає, що «визнання за структурною схемою речення статусу плану вираження, а за пропозиційною структурою статусу плану змісту дозволило трактувати речення як складний мовний знак» [44, с. 41].

Однак погодитися з потрактуванням речення як мовного знаку складно, оскільки така позиція дослідників ототожнює речення із структурною і позиційною схемами, позбавленими морфологічного наповнення. У пропонованому дослідженні обстоюємо тезу, що речення є конструкцією зі знаків (суперзнаком), оскільки воно складається зі знаків (слів та словосполучень) і виражає певну ситуацію, а не окремий предмет чи ознаку.

Більш слушним, на нашу думку, є потрактування, яке запропонував К. Шульжук. Він визначив речення як «мінімальну комунікативну одиницю, яка оформлена за законами певної мови і є відносно завершеною одиницею спілкування і вираження думки» [46, с. 46]. Таке визначення дозволяє розглянути речення як одиницю суперзнакового рівня.

Заслуговує на увагу позиція послідовників психологічного напрямку, які «обґрунтували своє тлумачення через його основну ознаку, названу О. О. Потебнею “присудковістю” (пор.: *темна ніч // ніч темна*)» [35, с. 29]. Така диференційна ознака дає змогу розмежувати речення і словосполучення, однак досі актуальним залишається питання з’ясування специфіки значень термінів «висловлення» і «судження».

Пов’язаним із реченням є термін «висловлення», який трактують як «момент цілеспрямованої мовленнєвої діяльності або мовленнєву дію, спрямовану на досягнення конкретної мети (комунікантів), комунікативний акт» [33, с. 14]. Отже, протиставлення «речення – висловлення – судження» становить діалектичну єдність як комунікативно обумовлена думка, її конкретна мовленнєва форма і логічний зміст.

За кількістю предикативних основ речення поділяють на прості та складні. Як зазначає І. Вихованець, «просте елементарне з семантичного погляду речення позначає одну ситуацію, одну подію», а складне речення «орієнтоване на вираження стосунків між двома або більше взаємопов’язаними ситуаціями» [7, с. 57]. Відповідно, просте речення складається з однієї предикативної одиниці, у якій «основним є предикативний зв’язок між підметом і присудком» [46, с. 61], а складне речення має дві і більше граматичні основи, тобто з формально-синтаксичного погляду прості і складні речення класифікують за кількістю граматичних основ – головних членів, об’єднаних предикативним зв’язком (в односкладних реченнях – один головний член, не диференційований на підмет або присудок).

Просте речення передає відносно завершену думку. Його компонентами є головні (підмет, присудок) та другорядні (обставина, означення, додаток) члени, які можуть бути представлені одним словом, словосполученнями чи конструкціями, співвідносними з реченнями: *Кривий Ріг – найдовше місто Європи; Наприкінці 1940-х років Катерина Білокур на малювала картину*

«Тихесенький вечір на землю спадає»; «Запорожці пишуть листа турецькому султанові» – найвідоміша картина І. Рєпіна.

Отже, реченню належить центральне місце серед мовних одиниць. У мовознавстві наявні різні трактування речення. Ми пристаємо до визначення основної одиниці нашого дослідження, представленого в наукових працях синтаксиста К. Шульжука.

Формально-синтаксична структура речення зумовлена його когнітивною організацією. Змістове наповнення визначає позицію слів у реченні, їхню форму, внутрішні зв'язки між одне одним тощо. Наприклад, на вираження значення посесивности мови світу використовують *habeo-* або *esse-*конструкції. Пор.: укр. *Я маю книжку*, англ. *I have a book*, лат. *Habeo liberum* і фін. *Minulla on kirja*, ест. *Mul on üks raamat* (буквально: *У мене є книга*). Питальні речення зазвичай починаємо з питального слова: укр. *Який сьогодні день?*, а в англійській мові спостерігаємо «інверсію підмета і допоміжного дієслова»: *What day is it today?* [50, с. 92]. Отже, семантичне наповнення зумовлює певну модель побудови речення, однак, окрім спільних рис, мови світу мають значну кількість відмінностей. Наприклад, для вираження значення існування, наявності українська мова може використати односкладні номінативні речення: *Ніч*. Англійська ж мова в таких випадках використовує формально двоскладні речення: *It's a night*.

О. Палатовська зауважує, що «когнітивні синтаксичні студії зосереджені на встановленні складних зв'язків між категоріями мислення і конкретно-мовними засобами їхнього вираження» [34, с. 78]. Відповідно, речення відображає екстралінгвальну ситуацію, де наявні відношення між суб'єктом і дією та між дією та об'єктом. Відтак актуальним вважаємо опис когнітивно-семантичних моделей простих речень.

Як зазначає О. Мельничук, дослідження структури речення «має на меті виявлення конкретного характеру взаємозв'язку мови і мислення» [30, с. 4]. Одними з перших з'ясувати характер цього зв'язку спробувати А. Арно та

К. Ласло в 1660 р. у своїй «Всезагальній і раціональній граматиці Пор-Рояля», основа ідея якої полягала в існуванні «спільної логічної основи мови, від якої конкретні мови відхиляються тією чи іншою мірою» [22, с. 34], тобто вчені спробували ототожнити категорії логіки та мови.

Наступною віхою в осмисленні зв'язку мови і мислення була лінгвофілософія В. фон Гумбольдт, який вважав, що «мислення не просто залежить від мови, а певною мірою зумовлюється кожною конкретною ідіоетнічною мовою» [3, с. 38]. Дещо відійшов від такої позиції український мовознавець О. Потебня, який не ототожнював мову та мислення, а розглядав її як «знаряддя свідомости та елементарного опрацювання думки» [36, с. 118]. Тобто вчений трактує мову як інструмент мислення.

У 1921 р. математик Л. Вітгенштайн опублікував «Логіко-філософський трактат». «Філософа насамперед цікавлять логічні правила побудови осмислених речень. Ці правила він називає логічним синтаксисом, або логічною граматиною; їх порушення стає причиною безсенсовності речень», – резюмує Ф. Бацевич [3, с. 115]. Учений помічає незбіжність між формами природної мови та логіки, проте пізніше у «Філософських дослідженнях» (1953) мислитель доходить до висновку, що структуру мовленнєвих актів не слід розглядати абстрактно, а лише в конкретних вживаннях: «Зрозуміти смисл речення означає з'ясувати, в яких обставинах це речення дійсно вживається» [3, с. 119]. Погляди Л. Вітгенштайна слугували основою для «лінгвістичного перевороту» в аналітичній філософії й мали значний вплив на розвиток різних галузей науки.

Радикальну гіпотезу в 1956 р. висловив Б. Ворф у своїй книзі «Мова, думка і реальність». Учений, досліджуючи мову хопі (індіанців Америки), помітив низку відмінностей між нею та англійською: «в хопі немає необчислювальних іменників, а всі непередметні іменники не мають множини і не поєднуються з кількісними числівниками <...>. Граматичної категорії часу в хопі взагалі немає. Часові назви представлені не іменниками, а прислівниками

<...>. Немає у хопі перенесення просторової лексики на часову (відсутні словосполучення на зразок *довгий день, найближчий час*)» [22, с. 119]. Учений доходить до висновку, що мова хопі засвідчує розуміння часу, простору й матерії, дуже відмінне від властивого індоєвропейським мовам, які він умовно об'єднує в «середньоєвропейський стандарт» (англ. Standard Average European, SAE). Ця ідея лягла в основу гіпотези Сепіра-Ворфа про те, що мислення (зокрема уявлення про час та простір) цілком залежить від мови.

Безпосередньо на зв'язку семантичної та синтаксичної організації науковці зосередилися після «хомкіанської революції» в лінгвістиці. Американський мовознавець Н. Хомський досліджував породжувальну модель – «правила, які визначають правильно побудовані ланцюжки мінімальних синтаксичних одиниць» [22, с. 107]. Дослідника цікавило, як із суджень ми утворюємо речення. Науковець увів у мовознавство поняття «компетенція», зокрема розглядав й синтаксичну компетенцію мовця.

Як зазначає Т. Масицька, нині дослідження синтаксису зосередили «посилену увагу до речення як багаторівневої структурованої одиниці, його формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної організації», а «взаємодія формально-граматичних і семантичних складників у реченні, проблеми типології синтаксичних зв'язків, формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних залежностей та особливості різних аспектів функціонування синтаксичних одиниць належать до найскладніших питань у сучасній граматиці» [29, с. 19]. А. Загнітко вважає, що «мові належать не тільки самі схеми, але і правила їхнього лексичного заповнення. У мовленні здійснюється заповнення певної моделі конкретними словами згідно з вимогами комунікації» [11, с. 14]. Розглянувши праці сучасних мовознавців, з'ясуємо, що сучасні синтаксисти, розглядаючи речення, намагаються вийти до ширших проблем, ніж просто виявлення структурних схем. Припускаємо, що формально-синтаксична організація речення зумовлена когнітивно-

семантичною організацією, яка в свою чергу безпосередньо пов'язана із логічним мисленням.

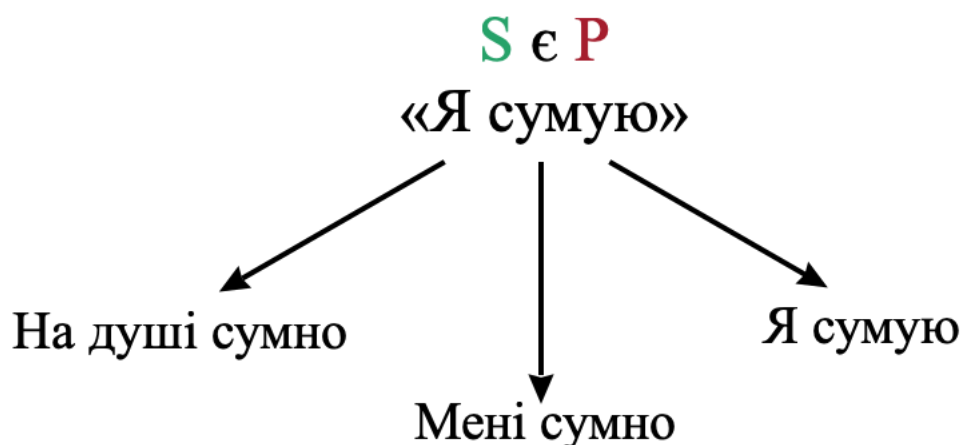
Отже, зв'язок між формально-синтаксичною структурою та когнітивно-семантичною організацією речення виводить нас до ширшої проблеми – зв'язку між мовою і мисленням, у розумінні якого сформувалося два полюси – ототожнення мови та мислення та відокремлення мови від мислення.

1.2. Пропозиційна структура речення та її семантичні компоненти

Якщо формально-синтаксичний підхід зосереджує увагу на інтралінгвальній структурі речення, то семантико-синтаксичний має зовнішнє (екстралінгвальне) спрямування [7, с. 43]. «Саме когнітивний підхід дає новий імпульс проблемі взаємодії синтаксису та семантики» [9, с. 15].

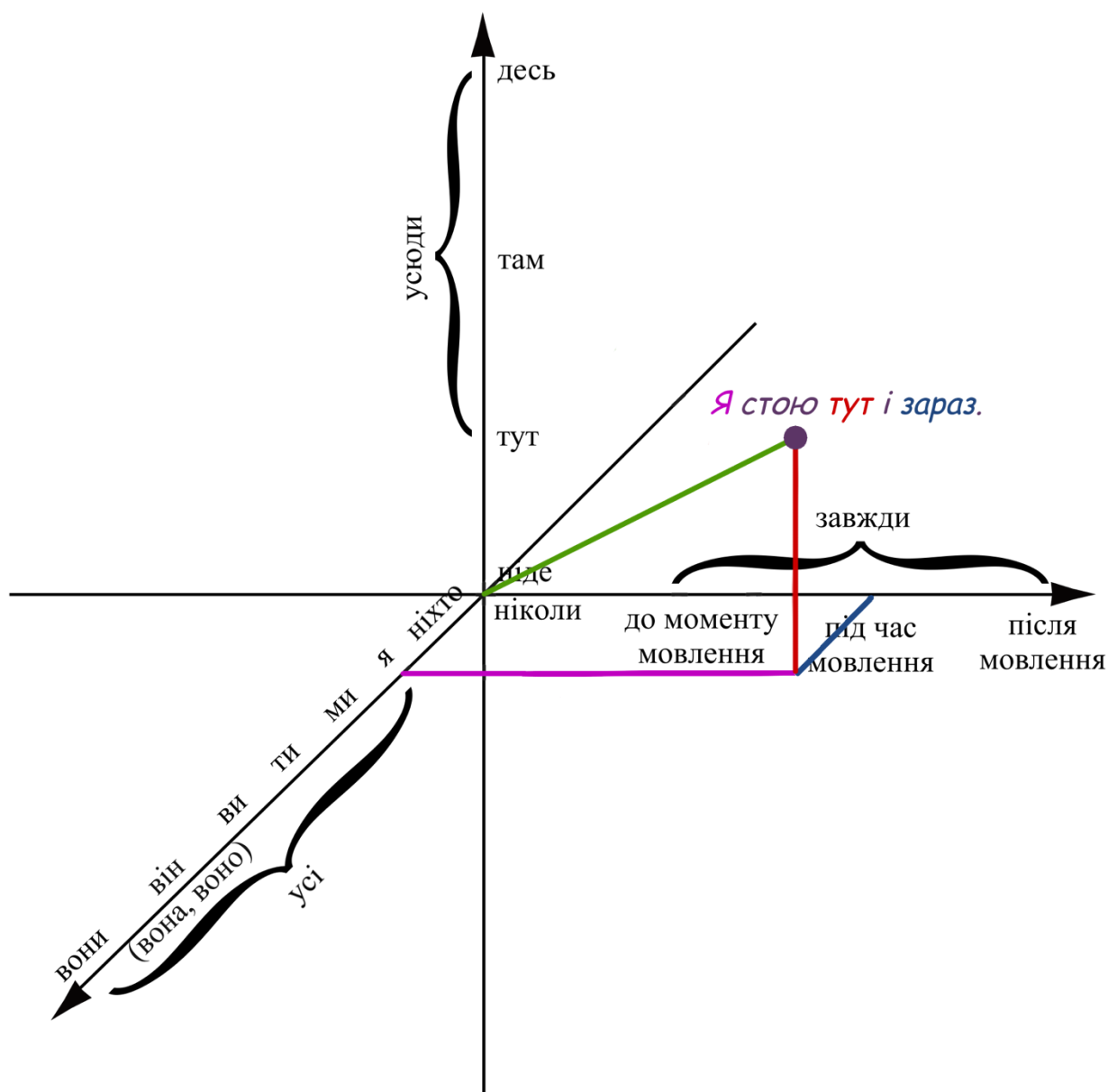
Як зазначає І. Виховпнець, пропозиція – це «семантичний інваріант, спільний для всіх членів парадигми речення і похідних від речення конструкцій (словосполучення, зворотів тощо). Це стабільне семантичне ядро, об'єктивна семантична константа речення, яка відображає структуру ситуації, події» [8, с. 121]. Пропозиції властива варіативність зовнішнього оформлення (див. зобр. 1)

Зобр. 1

Семантичному континууму пропозиції властива персоналізація й просторово-часова локалізація, які можна візуалізувати за допомогою тривимірної системи координат «особа – час – локація» (див. зобр. 2). Наприклад, локалізація висловлювання в точці «я – тут – зараз» означає, що суб'єкт (я) в конкретному місці (тут) має динамічну ознаку (предикат) у момент мовлення (зараз).

Зобр. 2

До пропозиційної структури належать: 1) предикат – центральна синтаксема, яка позначає дію, процес або стан та визначає кількісний і якісний склад пропозиції; 2) предмети – учасники подій (актанти), зумовлені

валентністю предиката. Отже, синтаксеми можна поділити на предикативні та субстанціальні.

У свою чергу, таксономію синтаксем можна поглибити. І. Вихованець красифікує шість типів предикативних синтаксем за семантичною ознакою: предикати дії, предикати процесу, предикати стану, предикати якості, локативні предикати і предикати кількості, а субстанціальні синтаксеми поділяє на суб'єктні, об'єктні, адресатні, інструментальні та локативні [7, с. 137–138].

Семантико-синтаксичні відношення між суб'єктом і предикатом утворюють предикацію, яка, як зазначає О. Кульбабська, має три аспекти:

- 1) актуальна ознака предикуюється суб'єкту;
- 2) предикація локалізована в часі;
- 3) має реальну/ірреальну модальність [24, с. 173].

Дискусійними залишаються статус речення з одним головним членом, не диференційованим на підмет або присудок. Односкладні речення не вписуються в загальну логічну модель «S є P», оскільки в них складно (або неможливо) диференціювати суб'єкт та предикат.

Формально-синтаксична та семантична структури речення можуть не збігатися, що проявляється, зокрема, в реченнях із абстрактними словами: пор. 1) *Тато згуртував нас* і 2) *Лихо нас згуртувало*. Хоч обидва речення з формального погляду однакові, із семантичного – вони різні: перше елементарне просте, а друге – неелементарне, оскільки утворене в результаті трансформації складнопідрядного речення: *Лихо нас згуртувало* ← *Ми згуртувалися, бо трапилося лихо* [7, с. 127].

Такі структури речення визначають як асиметричні. «Асиметричні традиційно визначають як одиниці, у яких план вираження та план змісту не мають чіткої відповідності, або фіксують асиметрію між предикативністю і пропозитивністю», – підсумовує О. Кульбабська [24, с. 38].

Мовознавця виділяє п'ять чинників асиметрії семантичної й синтаксичної структур простого речення, а саме: 1) прислівні поширювачі,

детермінанти, дуплективи, однорідні й відокремлені члени речення, які не входять до складу структурної схеми; 2) лексико-граматичні розряди слів; 3) лексичне значення слів; 4) актуальне членування; 5) прагматичні чинники (спільні знання, етичні норми, інтенція мовця тощо) [7, с. 39–41].

Асиметричність синтаксичної та синтаксичної структур, на думку О. Кульбабської, виявляється в:

1) структурному ускладненні простого речення, коли до основної предикативної ситуації додають ще одну згорнуту подію (не зумовлену валетністю предиката) у вигляді звороту, пояснювально-уточнювального компоненту, вставних та вставлених конструкцій;

2) семантичному ускладненні простого речення, коли модифікована (контамінована) структура речення уможливорює номінацію двох або більше подій (атрибутиви, метафори, метонімії, прислівні поширювачі, детермінанти, дуплективи й ускладнені моделі на зразок «Хтось сказав комусь зробити щось» [24, с. 42–44].

Відповідно, структурні або семантичні ускладнення речення утворюють вторинну предикацію, тобто в реченні до основної предикативної частини (елементарного речення) нашаровано додаткову напівпредикативність. Із зазначеного можна підсумувати, що «ту саме ситуацію можна описати предикативним утворенням (висловленням) і непередикативним (словосполученням)» [24, с. 53].

Поліпропозиційні прості речення називають неелементарними. У таких реченнях можна виділити основу пропозицію (ситуацію) і периферійну (вторинні члени речення, утворені з елементарного простого речення) [8, с. 130]. Вторинними (похідними) членами речення виступають: обставинні детермінанти (час, причина, умова, ціль, допуст), детермінанти зі значенням зіставлення, протиставлення, однорідні члени, атрибутивні синтаксеми (предикатив в периферійній позиції), віддієслівні, відприкметникові, відприслівникові іменники [7, с. 130–134].

Отже, просте речення зазвичай відображає одну ситуацію (пропозицію), хоч і можлива асиметрія між предикативністю та пропозицією. Пропозиція може мати різні форми реалізації в мовленні, які мають локалізацію в континуумі «особа – час – місце». Пропозиція включає в себе предикативні та субстантивні синтаксеми.

1.3. Моделювання когнітивно-семантичної реченнєвої організації

Як зазначено, реалізація когнітивно-синтаксичних моделей простого речення в кожній мові має як універсальні, так і своєрідні (національні) особливості. Суголосною є позиція І. Морозової, яка обстоює, що «мовленнєве спілкування може здійснюватися тільки на базі певних моделей кодування інформації, вироблених даним суспільством на даному етапі його розвитку» [32, с. 146].

Н. Іванницька визначає модель речення як «синтаксичну конструкцію, яка виступає предикативним мінімумом чи предикативним мінімумом разом із обов'язково залежними від головних компонентів прислівними поширювачами (обов'язковими прислівними компонентами) первинної залежності» [15, с. 167–168]. Однак ми не погоджуємося з таким трактуванням і тлумачимо модель речення з погляду комунікативної і семантичної відносної завершеності, а не з погляду предикативності, як науковиця.

Дослідження цих моделей передбачає прийняття певної системи умовних позначень, які відображали б формальну та семантичну організації речення. Під формальною організацією речення розуміємо зовнішню морфолого-синтаксичну структуру речення, а під семантичною – змістове наповнення, а саме абстрактну семантику, яка властива самій реченнєвій структурі. Ми погоджуємося з думкою І. Вихованця, що «в системі мови переважає тенденція до симетрії між формально-синтаксичною й семантико-синтаксичною структурами речення» [7, с. 57].

Основою для системи умовних позначень могла б послугувати традиція попередніх лінгвістичних досліджень. М. Кочерган, розглядаючи у підручнику «Загальне мовознавство» теорії речення, подає приклади структурних схем: $N_1 \text{Cop} N_{1/5}$ *Мої батьки були учителі / учителями*; $V_{\text{inf}} \text{Pr adv}$ *Писати для дітей потрібно цікаво* [22, с. 254], де символ N позначав іменник, V – дієслово, Pr adv – предикативний прислівник, Cop – зв’язка, цифри вказували на порядковий номер відмінка. Однак така схема буде надто загальною, через що «такі речення, як *Сусіди купили автомобіль і Мої сусіди вчора купили в автомагазині новий імпортований автомобіль* будуть мати одну й ту ж структурну схему» [там само]. Специфіка дослідження може створювати потребу розрізнити такі структури.

Способи розрізнити подібні речення призвели до створення розширеної структурної схеми, або позиційної схеми. «...Якщо перша містить предикативний мінімум, то друга – номінативний мінімум, тобто все, що необхідно для розуміння речення», – зазначає М. Кочерган [22, с. 255]. Номінативний мінімум, на відміну від предикативного, містив додатки та обставини, але він досі ігнорував означення та дієслівні атрибути.

Подальші дослідники пристосовували цю схему відповідно для потреб дослідження. Наприклад, для трансформаційного аналізу виникає потреба в тому, щоб зазначити перетворення слова. Символом N^V позначали віддієслівний іменник: «Спів пташок \rightarrow Пташки співають / $N_n^V N_g \rightarrow N_n V_3$ » [22, с. 383]. Така схема означала, що речення, яке мало віддієслівний іменник у називному відмінку і іменник у родовому відмінку, перетворилося на речення, яке має іменник у називному відмінку та дієслово в третій особі.

Найближче до потреб вивчення когнітивно-семантичної організації речення підійшов Й. Андерш, який працював у галузі зіставної морфології та синтаксису. Він у своїй статті «Типологія речень з дієслівно-ад’єктивними предикаторами в українській мові в зіставленні з чеською» використав умовні позначення, які б дозволили охарактеризувати валентність дієслів. Наприклад,

абстрактну семантико-синтаксичну модель речення *Співрозмовник був багатий на слова* можна було б записати схемою $A_1 - Vf_{\text{cop}} + Adj - A_2$. «Ураховуючи морфолого-синтаксичне вираження актантів, загальні валентні структури можна значно конкретизувати, що важливо для аналізу конкретного мовного матеріалу, зокрема, актант A_1 (підмет) реалізується називним відмінком субстантива (S_n), а актант A_2 (додаток чи обставина) – непрямыми відмінками субстантива (S_{cas}), причому як з прийменниками (праер S_{cas}), так і без них (S_g, S_d, S_a, S_i, S_l)», – зазначає Й. Андреш [1, с. 41].

Ми погоджуємося із зауваженням мовознавця, оскільки часто елементи, які не входять до структурної схеми, відіграють важливу роль в семантико-синтаксичній організації речення. Наприклад, Х. Кунець зафіксувала, що англофони сприймають речення *I am cold to stay outside* як граматично неправильне, тоді як прийнятним вважають речення *I am too cold to stay outside*, яке відрізняється наявністю прислівного поширювача *too* [48, с. 21]. Отже, ми вважаємо за доцільне конкретизувати морфолого-синтаксичну структуру речення в схемі, щоб докладніше проаналізувати речення української та англійської мов.

Ураховавши окреслену традицію лінгвістичних досліджень, пропонуємо власну систему умовних позначень. Моделі побудови описуємо скорочено латинською мовою. Окремі граматичні значення позначено так: \odot_{dupl} (duplicatio) – повторення того ж слова, \odot_p (pluralia) – множина, \odot_{pt} (pluralia tantum) – лише множина, \odot_s (singularia) – однина, Neg (negativum) – негативна (заперечна) форма.

Автосемантичні слова позначено так: Adj (adiectivum) – прикметник, Adj comp (adiectivum comparativum) – порівняльний прикметник, Adv (adverbium) – прислівник, M (modalis) – модальні слова, N (nomen) – іменник або субстантив (цифра при ньому вказує на відмінок: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 – називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, кличний), NN nomen numerale) – числівник, Part (participium) – дієприкметник,

PDem (pronomina demonstrativa) – вказівний займенник, PInter (pronomina interrogativa) – питальний займенник, PN (pronomina negativa) – заперечний займенник, PnS (pronomina non significabilis) – неозначений займенник, PP (pronomen personalia) – особовий займенник (цифра біля них вказує на особу), PPass (pronomina possessiva) – присвійний займенник, PR (pronomina reflexiva) – зворотний займенник, Pr adv (praedicativum adverbium) – предикативний прислівник, PS (pronomina significabilis) – означальний займенники, Pt (participium transgressum) – дієприслівник, V (verbum) – дієслово (цифра при них вказує на особу, а для минулого часу вказано рід), V_f (verbum finitum) – особова форма дієслова, Vinf (infinitivus) – неозначена форма дієслова, Vimp (verbum imperativum) – дієслово наказового способу, Vimpers (verbum impersonale) – безособове дієслово, Vref (verbum reflexivum) – зворотне дієслово.

За необхідне вважаємо також створення позначень для синсемантичних слів: conj (coniunctio) – сполучник, Par (particula) – частка, PM (particular modalis) – модальна частка, Praep (praepositio) – прийменник. Зокрема дієслово-зв'язку або допоміжне дієслово позначено як Cop (copages).

Така система умовних позначень дозволяє зручно передати різні формально-синтаксичні особливості структури речення. Наприклад, речення *Андрій звів на нього свій здивований погляд* можна змоделювати схемою $N_{1s} + V_{ms} + PraepPP_{3s} + PPass + AdjN_{4s}$.

Отже, на нашу думку, найближче до потреб вивчення когнітивно-семантичної організації речення підійшов Й. Андерш, тому, ґрунтуючись на його системі умовних позначень, пропонуємо власну систему індексів.

Висновки до першого розділу

Розкрито зміст понять «речення», просте речення. У мовознавстві є різні підходи до потрактування речення. Ми пристаємо до позиції, що речення – це

конструкція зі знаків (суперзнак), оскільки воно складається зі знаків (слів та словосполучень) і виражає певну ситуацію, а не окремий предмет чи ознаку. У цьому зв'язку важливою є сентенція К. Шульжука про те, що речення є мінімальною комунікативною одиницею, що оформлена у відповідності до законів однієї з мов і певної мови і є порівняно завершеною одиницею для спілкування й вираження думки.

За наявністю граматичних основ (з формального боку) та за кількістю відображуваних ситуацій (із семантичного боку) речення поділять на прості та складні. Просте речення має одну граматичну основу і, відповідно, відображає одну ситуацію, а не відношення між ситуаціями.

Окреслено основні підходи до вивчення речення, і зокрема інтерпретації в аспекті когнітивного синтаксису. Формально-синтаксичний та когнітивний аспекти речення хоч і пов'язані, проте розглядають речення крізь призму різних проблем. формально-синтаксична організація речення зумовлена когнітивно-семантичною організацією, яка в свою чергу безпосередньо пов'язана із логічним мисленням.

Розкрито зміст когнітивних універсалій у структурі і семантиці простого речення. Семантичним ядром речення є пропозиція, яка відображає структуру екстралінгвальної ситуації, події. Пропозиція має варіативність реалізації та локалізацію в семантичному континуумі «особа – час – локація».

Пропозиційна структура простого речення включає предикат та актанти. І. Вихованець диференціює шість типів предикативних синтаксем: дії, процесу, стану, якості, локативні і кількісні, а субстанціальних синтаксем – п'ять: суб'єкт, об'єкт, адресат, інструменталь та локатив.

Загальною логічною моделлю простого речення є «S є P», однак дискусійним залишається питання щодо включення до цієї моделі односкладних простих речень з недиференційованим головним членом, тобто план вираження не відповідає плану змісту або предикативність не відповідає пропозиції.

У семантично ускладнених речення до основної предикативної частини нашаровано додаткову згорнуту предикацію (напівпредикативність). Ту саму ситуацію можна реалізувати предикативними і непередикативними (напівпредикативними) одиницями.

З'ясовано основні підходи до моделювання реченнєвої структури в контексті когнітивно-семантичної організації. Реалізація когнітивно-синтаксичних моделей простого речення має універсальні і мовноспецифічні особливості. Визначаємо модель речення як синтаксичну конструкцію, яка відображає інваріант реалізації пропозиції.

Для відображення структурних особливостей речення мовознавці використовують структурну або позиційну схеми, однак ці схеми не відповідають потребам дослідження когнітивно-семантичного моделювання. Щоб конкретизувати морфолого-синтаксичні особливості структури речення, Й. Андерш запропонував систему умовних позначень, яку ми взяли за основу для власних індексів.

РОЗДІЛ 2

ПОРІВНЯННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ КОГНІТИВНИХ МОДЕЛЕЙ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

2.1. Опис структурних особливостей простих речень

Когнітивно-семантичне моделювання потребує створення вибірки мовленнєвих одиниць. Джерельною базою послуговували романи «Помирана» Т. Антиповича, «Записки українського самашедшого» Л. Костенко та . та «Intermezzo» С. Руні.

У процесі реєстрації синтаксичних одиниць ми звертали увагу на формально-синтаксичну структуру (зокрема наявність головних членів, наявність/відсутність другорядних членів, наявність/відсутність необхідних членів, ускладненість речення), часову перспективу, а також суб'єктивні значення, до яких, на думку І. Вихованця, належать: 1) настанова (комунікаційний намір), 2) вірогідність/невірогідність, 3) ствердження /заперечення, 4) емоційність/нейтральність [7, с. 118].

У реченнях визначено головні та другорядні члени. За наявністю головних членів поділені на двоскладні та односкладні, а за наявністю другорядних – на поширені та непоширені. За наявністю/відсутністю обов'язкових елементів структури речення диференційовано на повні та неповні. Увагу також приділено ускладненню структури речення – наявності однорідних членів, відокремлень, вставних і вставлених конструкцій, звертань. Наприклад, речення *Нельсон тричі постукав кулаком по кришці ящика* [1, с. 4] було зареєстровано як двоскладне, повне, неускладнене, поширене.

За К. Шульжуком, серед односкладних речень, окрім традиційних означено-особових, неозначено-особових, безособових та номінативних, також виокремлюємо інфінітивні, до яких зараховуємо «речення, головний член яких виражений синтаксично незалежним інфінітивом» [46, с. 128]: *Обігрівати*

тамтешні кімнати також проблематично (1, с. 26). Виокремлення такого типу односкладних речень пов'язане з тим, що інфінітив зберіг деякі ознаки іменникового походження й може також виконувати функцію підмета та додатка.

«Модальна структура речення являє собою складне утворення, складовими величинами якого є диктумні і модусні величини, тому що в межах предикативності як визначальної категорії речення поєднуються об'єктивні і суб'єктивні смисли», – підкреслює А. Загнітко [11, с. 303]. Тобто, речення може містити як повідомлення реальну ситуацію, так і ставлення мовця до неї або якоїсь потенційної ситуації.

Відповідно, «семантично речення описує ситуацію в одному з вимірів – реальному чи уявному – і тому характеризується не лише пропозиційним змістом, але й часовими і модальними ознаками, тобто предикативністю» [39, с. 142]. Модальність диференційовано на пряму (реальну) та непряму (ірреальну), де першому типу відповідає розповідне речення, а другому – питальне, спонукальне та бажальне (оптативне).

Грунтуючись на теоретичних основах «Граматики української мови» В. Бойко та Л. Давиденко, виокремлюємо такі значення часової перспективи: теперішній, майбутній, минулий, давно минулий час, а також такі вторинні значення: теперішній історичний (форми теперішнього часу мають значення минулого), теперішньо-майбутній (форми теперішнього мають значення майбутнього), майбутній розповіді (форми майбутнього позначають минулі дії), майбутній раптовості в ролі минулого (форми майбутнього позначають раптову минулу дію), майбутній у значенні теперішнього, майбутній позачасовий (форми майбутнього виражають результат дії) та минулий майбутнього результату (форми минулого доконаного позначають майбутню дію) [5, с. 113–119]. Отже, що дієслівні видо-часові форми можуть функціонувати як у своєму первинному значенні, так і розвивати вторинні значення відповідно до контексту.

Відповідно, речення «Сава просопів багатозначну паузу» (1, с. 16) було зареєстровано так: $N_{1s} + V_{3s} + AdjN_{4s}$: *Сава просопів багатозначну паузу*. Зафіксованими були б такі значення: речення двоскладне, повне, неускладнене, поширене; модальність – пряма, розповідна; часова перспектива – минулий час; особа – третя однини; форма – стверджувальна (позитивна), активна.

Беззастережне застосування дескриптивного підходу до узуального українськомовного матеріалу виступає не зовсім справедливим, оскільки «формування та кодифікація варіантів в українській мові, порівняно з іншими слов'янськими мовами, має свою специфіку, суть якої полягає в тому, що органічні для української мови процеси внормування, зокрема і через варіанти, було перервано з 30-х років ХХ ст.» [26, с. 28]

Важливим вважаємо зауваження О. Царука, що «важко визначити в мовній структурі давність і органічність того чи іншого типу речення, граматичної моделі» [1, с. 268]. Однак, визначаючи «органічність» певної синтаксичної конструкції, навіть визнані й добре відомі авторитети можуть удаватися до суб'єктивної оцінки.

Наприклад, мовознавець 1920–30-х рр. С. Смеречинський у своїй праці «Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою)» багато синтаксичних конструкцій маркував фразами «українській народній мові не властиво», «цілком чужий українській мові польонізм» або «літературна мова цих конструкцій майже не знає» [40, с. 10, 23, 113]. Мовознавець прагнув наблизити українську літературну мову до говіркової та значною мірою керувався принципами пуризму.

Ю. Шевельов у журнальній статті «Три профілі (До питання перевидань праць наддніпрянських мовознавців у Львові)» виступив із критикою таких категоричних тверджень цього синтаксиста, хоч і зазначив: «Смеречинський становить тип мовознавця-ентузіяста, чії мрії цікаві, але не завжди погоджені й пов'язані з реальним життям» [45, с. 651]. Бачимо, що потрактування

«органічності» певної синтаксичної конструкції може залежати від суб'єктивних уподобань дослідника.

Отже, у процесі вивчення структурних особливостей простих речень ми звернули увагу на зв'язок між когнітивно-семантичною й формально-синтаксичною структурами. З'ясували, що потрактування «органічності» певної синтаксичної конструкції може викликати значні труднощі.

2.2. Опис когнітивно-семантичних моделей простого речення

2.2.1. Когнітивно-семантичні моделі простого речення.

Оскільки «у свідомості кожного мовця зберігається невелика кількість абстрактних моделей, за якими можна побудувати необмежену кількість конкретних мовленнєвих утворень» [22, с. 248], ми об'єднуємо їх у моделі – зразки побудови речення, які фіксують когнітивно-синтаксичну структуру простого речення.

Самі ж моделі відіграють функцію мовних інваріантів щодо конкретних мовленнєвих варіантів реалізації речення. Запропонована в попередньому розділі система умовних позначень видається зручною для запису моделей побудови речення. Наприклад, безособові речення *Світає; Смеркає; Темніє* можна змодельовати так: V_3 «наявність дії». Відповідно, речення *Андрій читає книгу; Софія пише твір; Іван ремонтує велосипед* втілюють таку когнітивно-семантичну модель: $N_1 V_f N_4$ «суб'єкт – предикат – об'єкт».

На думку А. Загнітка, «інвентар реченнєвих моделей, їхнього продукування може ґрунтуватися або на логіко-семантичній, або на семантичній, або на синтаксичній валентності дієслівних предикатів» [10, с. 191]. Виникає потреба в описі когнітивно-синтаксичних моделей простих речень.

Розглядаючи семантико-синтаксичні відношення в простому реченні, І. Вихованець виділив субстанціальні та предикатні типи відношень, причому

другі є вторинними щодо складних речень, оскільки утворенні в результаті згортання останніх. Отже, мовознавець у елементарному простому реченні виділяє лише первинні субстанціальні (предметні) відношення: суб'єктні, об'єктні, адресатні, інструментальні, локативні [7, с. 44–45].

Поглиблюючи типологію семантико-синтаксичних відношень, О. Кульбабська виокремлює в простому елементарному реченні також первинні предикатні відношення, а саме: акціональні, процесуальні, статальні, квалітативні, кількісні, локативні [25, с. 106]. Така класифікація лише на перший погляд вступає в суперечність із позицією І. Вихованця, однак можна зауважити, що зазначені підтипи відношень цілком відповідають семантичним типам предикативних синтаксем, які виділив учений: предикати дії, предикати процесу, предикати якості, локативні предикати і предикати кількості [7, с. 137].

Оскільки, як зазначає Й. Андерш, «предикатор становить основу моделі мовного відображення позамовної ситуації» [1, с. 38], то доречно умовно згрупувати прості речення відповідно до семантики предиката. Із такою думкою погоджується також І. Вихованець, називаючи предикат «центральною синтаксевою» [7, с. 137]. Можна погодитися, що семантика предикатора займає центральне місце у семантичному моделюванні структури події.

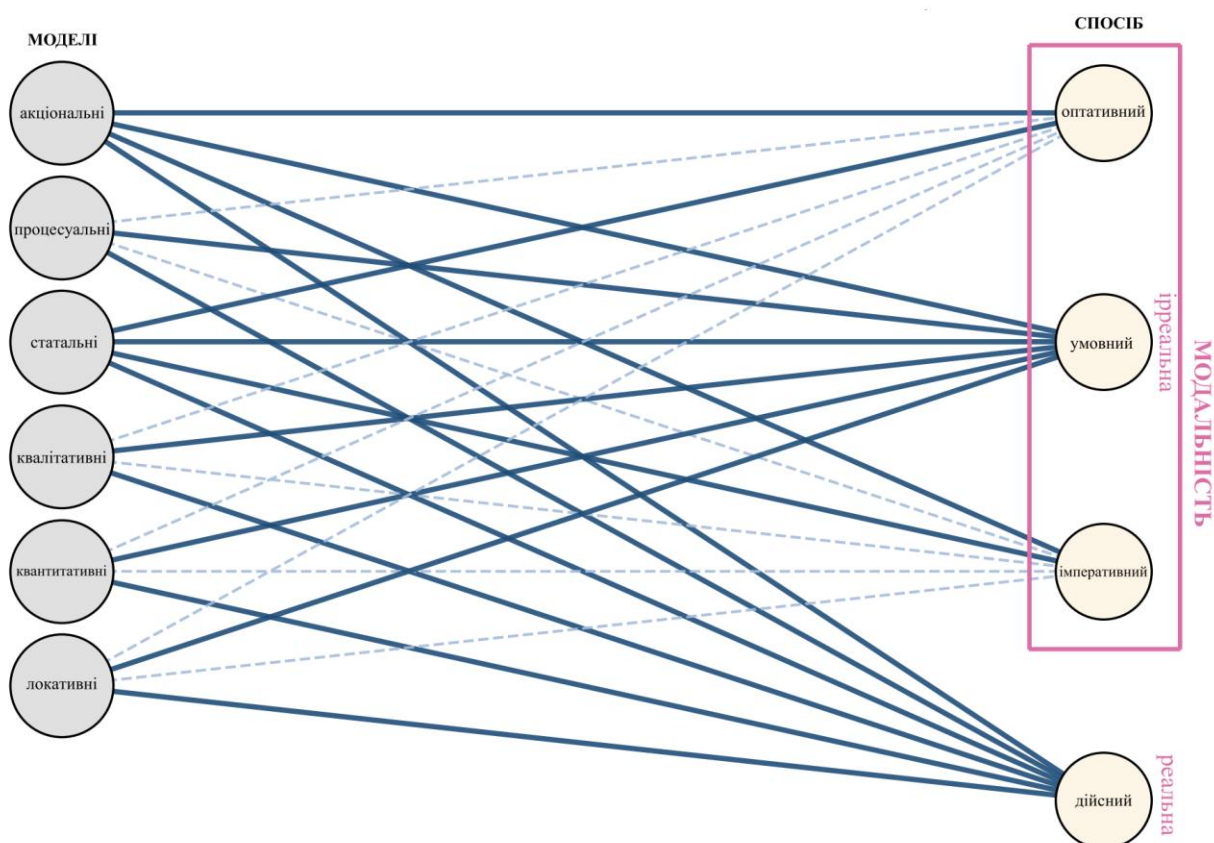
І. Вихованець виділив шість типів предикатів: «предикати дії, предикати процесу, предикати стану, предикати якості, локативні предикати, предикати кількості» [цит. за 46, с. 195]. Предикатами дії «позначають діяльність, породжувану суб'єктом»: *Іван ходить по селу*. Предикати процесу «позначають динамічну ситуацію, що не передбачає активного виконавця дії»: *Квіти в'януть; Акації відцвіли*. Предикати стану «передають непостійну ознаку предмета» (*Йому сумно; Братові смішно*), а предикати якості – «постійну внутрішню ознаку»: *Ніч тиха; Боєць сміливий*. Локативні предикати «передають просторові стани, процеси чи ознаки предметів» (*Андрій був за містом*), а предикати кількості виражають «кількісні характеристики

предмета» [46, с. 195–198]: *Учнів було п'ять*. Виокремлені шість типів предикатів видаються нам такими, що можуть лягти в основу виявлення когнітивно-семантичних моделей простого речення.

Ураховуючи подані семантичні типи предикатів, які виділив І. Вихованець і типологію семантико-синтаксичних відношень О. Кульбабської, згрупуємо прості речення в шість типів моделей: акціональні моделі, процесуальні моделі, статальні моделі, квалітативні моделі, квантитативні моделі, локативні моделі.

Оскільки семантичні типи речення виокремлені на основі семантики предикатора, вони можуть мати певні модифікації залежно від видо-часових та способових форм предикації. Зокрема залежно від способу дії модальність речення може бути реальної або ірреальною: якщо імперативний спосіб реалізується переважно в акціональних та статальних моделях (*Подай зошит; Будь здоров!*), то дійсний, умовний та оптативний способи не пов'язані з конкретною моделлю (див. Зобр 3, де жирною лінією візуалізовано основні взаємозв'язки між моделями та способами, а пунктирною – периферійні).

Зобр. 3

Дійсний (індикативний) та наказовий (імперативний) способи виражають своє значення за допомогою способової форми дієслова, тоді як умовний та оптативний для вираження свого значення також використовують умовні/оптативні частки та сполучники (пор. *Через неувважність він міг би не помітити дорожній знак*). Як зазначає І. Шаповал, «предикативна оптативність в українській мові найбільш продуктивно представлена конструкціями з часткою *б (бу)*, а в англійській – із часткою *if only*», причому «начення побажання у висловлюваннях з предикативною оптативністю спостерігаються лише в українській мові і мають негативне спрямування» [43, с. 157–158].

Зіставлення української та англійської мови дозволить з'ясувати як універсальні, так і своєрідні (національні) особливості когнітивно-семантичного моделювання простого речення, оскільки «українська і англійська мова належать за морфологічною типологією до різних типів мов: українська є синтетичною, а англійська – аналітичною» [2, с. 22].

Як зазначає А. Сітко, «найбільш безпосередньо зіштовхуємося з вираженням логіки мислення у граматичній формі аналітичних мов, оскільки очевидно, що прямий порядок слів у реченні збігається з послідовністю логічних компонентів (суб'єкт – предикат – об'єкт)» [39, с. 139]. В англійській мові «порядок слів показує відношення між словами в реченні» [49, с. 21]. Зокрема аналітичністю й «зумовлена різноманітність часових форм англійського дієслова» [37, с. 52].

2.2.2. Акціональні моделі.

До групи акціональних моделей зараховуємо речення, які виражають дію, породжену активним суб'єктом, наприклад: $N_{1s} AdvV_{ms} AdjN_{4s} PPassAdvN_{5s}$: *Капрон недовірливо оглянув зухвалого гостя своїм єдиним оком* (1, с. 5); $N_{4s} PP_{1s} PraepPDem V_{2s}$: *Боти мені за те зашиєш?* (1, с. 5); $PDem PP_1 V_{1s} conj V_{1s} PS PraepPR$: *Ось я сиджу і говорю сам з собою* (2, с. 23). Уважаємо, що типовою для цієї групи є модель $N_1 V_f N_4$ «суб'єкт – предикат – об'єкт». Варто зазначити, що в аналізованій групі неістоти можуть посідати позицію суб'єкта досить рідко (і така позиція надає їм відтінок інструментальності) [24, с. 206–207].

За О. Кульбабською, акціональні речення можуть мати таку семантику:

- 1) конкретної фізичної дії (творення, руйнування, донативна дія, соціальна інтерсуб'єкта дія);
- 2) акціонально-локативна дія (переміщення в просторі, рух у певному напрямі й за допомогою певного засобу зі значенням конкретної дії);
- 3) мовленнєва діяльність, зокрема завершення мовлення, мовчання;
- 4) інтелектуальна діяльність (думки, судження, пізнання, увага, пам'ять);
- 5) психічна діяльність (аудіальне, візуальне, одоративне сприйняття, психічна дія) [24, с. 207–212].

Можна прослідкувати певну кореляцію між семантикою предиката й актантів: «Предикати механічної дії поєднуються із об'єктами конкретної

(речової) семантики (“проковтнути таблетку”, “кинути камінь”), а дієслова психічної діяльності – з пропозитивними об’єктами, тобто підрядними реченнями або їх номіналізаціями (“мріяти про подорож”, “обговорювати вчинок”)) [24, с. 106]. Таке твердження справедливе й щодо англійської мови.

Типова модель може зазнавати модифікацій. Замість іменників можуть виступати й інші іменні частини мови (у тих самих відмінках): $PP_{3s} V_{ms} N_{4s} V_{ms} N_{4s} V_{ms} PP_{3s}$ Praep PS N_{4p} : *Він відкинув ліхтарик, подав руку, вхопив її за самі пільці* (1, с. 28). Зокрема, як підкреслює С. Засекін, «що більше в мовленні співрозмовників однакових займенників, сполучників, прийменників, дискурсивних маркерів, то вищим є ступінь інтимізації комунікантів» [14, с. 126].

В односкладних означено-особових реченнях формально немає іменної частини мови в прямому відмінку, однак за змістовим наповненням вони співвідносні з двоскладними: суб’єкт дії є зрозумілий із граматичного значення дієслова: $N_{4s} PP_{1s}$ Praep PDem V_{2s} : *Боти мені за те зашиєш?*; V_{1s} : *Зашию* (1, с. 5); $AdjN_{4s} V_{1s}$: *Замшевий куртяк варю* (1, с. 24). Ще меншою мірою визначеності суб’єкта дії відзначаються неозначено-особові речення: $N_{3s} (< Adj)$ V_p Par Adv : *Шкіряне поїли аж коли* (1, с. 16). В англійській мові означено-особовим реченням відповідають двоскладні із займенником у ролі підмета, а неозначено-особовим – двоскладні з узагальненим суб’єктом або безособові речення (*They say..., It’s said ...*).

В імперативних реченнях суб’єкт дії, як і в решті означено-особових реченнях, є зрозумілий із граматичного значення дієслова (особова форма): $V_{imp2s} [PP_{1s}]$: *Не одпускааааай [мене]!* (1, с. 6); V_{imp2s} Praep PP_{2s} Inf : *Иди до мене жить* (1, с. 8); V_{imp2s} : *Вставай!* (1, с. 21).

Особливий тип становлять імперативні речення зі звертанням: $N_{7s} V_{imp2s}$ Adv : *Бро, дуй сюди!* (1, с. 28). У таких реченнях звертання виконує роль підмета. Пор.: *Діти, подайте м’яч* і **Діти, подай м’яч*. Хоч з формально-синтаксичного погляду звертання не розглядають як член речення, проте на

семантичному рівні воно поєднує функції адресата мовлення та суб'єкта дії, тому що, як зазначає К. Шульжук, «спонукання, наказ, прохання тощо стосуються адресата (особи, будь-якої істоти, персоніфікованого предмета), назва якого виражена кличним відмінком» [46, с. 177]. Бачимо, що в імперативних реченнях звертання виконує функції агенса. В англійській мові подібну семантику виражають без звертання.

У англійській мові, окрім імперативного способу, «коли йдеться про щось важливе чи невідкладне, фрази *Would you mind ...?* і *Would you like ...?* часто застосовують як ввічливий наказ чи команду виконати дію» [28], тоді як українська мова тяжіє до синтетичних конструкцій (пор. *Иди! Вставай!*).

Ми погоджуємося з позицією І. Вихованця, який обстоював, що «первинна формально-синтаксична функція кличного відмінка – підметова, а вторинні – детермінантна, опосередкованого другорядного члена речення, головного члена однослівних односкладних речень» [24, с. 172]. Зокрема на присудковій функції кличного відмінка наголошував представник психологічного напрямку О. Потебня: «Усупереч правилу “відділяти комою кличний від присудка (укр. “сиря земле, розступися”, в. “розступися, сиря земле”) і не відділяти називного (“сиря земля розступилася”)” думаю, що відстань у живій мові між цими відмінками і присудком однакова» [46, с. 172].

Неповні речення, речення із займенникам та означено-особові речення стають повноцінними судженнями завдяки асоціації – зв'язку «між уявленнями, за якими один факт, подія чи явище викликає інші уявлення чи спогади, зумовлені подібністю, контрастом або суміжністю в часі чи просторі» [27, с. 193], тобто адресант «прив'язу» висловлення до ситуації мовлення. Наприклад, речення «*Це твій?*» стає зрозумілим, якщо розглядати його в конкретній ситуації, коли вчитель перевіряє учнівські зошити. У такому випадку зміст речення асоціюємо із об'єктом думки — зошитом. Така сама ситуація із реченням *Він підняв очі на барачні “коробки” Соцбуду* (1, с. 14). Оглянувши контекст, можна зрозуміти, про кого йдеться. Слова *він* і *Нельсон*

почитаємо асоціювати на основі подібності (чоловічий рід, однина, істота, суб'єкт) та незначної відстані у тесті.

Об'єкт дії, окрім N_3 , може бути виражений прийменниково-відмінковою формою $\text{Praep}N_6$: $N_{1s} \text{Adv}V_{ms} N_{5s} \text{Praep}N_{4s} N_{2s}$: *Нельсон трічі постукав кулаком по кришці ящика* (1, с. 4); $\text{PP}_{3s} \text{Cop}V_{ms} \text{Praep}N_{6s} N_{2s} N_{5s} \text{Pt} N_{4s}$: *Він почав бити по опорі щита клешню, розхитуючи конструкцію* (1, с. 10). Елемент $\text{Praep}N_6$ може тяжіти за семантикою до місця дії: $N_{1s} V_{ms} \text{Praep}N_{6s}$: *Гектор порпався в макулатурі* (1, с. 25).

Найбільшою в аналізованій групі є модель із дієсловом *везти/возити* і похідними, валентність якого може реалізувати шість актантів: «суб'єкт – предикат – об'єкт – адресат – засіб – вихідний пункт руху – кінцевий пункт руху» (речення на зразок *Ми привезли посуд із Почаєва до села бабусі машиною*), проте такі речення є вкрай нечастотними [7, с. 127]. Частіше подібні дієслова зреалізують свій потенціал неповністю: *І чого Вони перестали сюди возить?* (1, с. 104).

Непоширеними також є моделі із п'ятьма актантами й дієсловом *носити/нести* (або похідними): «суб'єкт – предикат – об'єкт – адресат – вихідний пункт руху – кінцевий пункт руху» [8, с. 127]. Зазвичай ця модель також не зреалізовує увесь валентнісний потенціал: *Я тобі на другий раз зерна принесу коричневого* (1, с. 170); *Думаєш, легко носить?* (1, с. 189).

Модель із семантикою руху (предикати *їхати, прибувати, летіти* тощо) мають в своїй структурі чотири актанти: «суб'єкт – предикат – засіб – вихідний – кінцевий пункт» [7, с. 127–128]. Наприклад: $[N_{1s} +] \text{Praep}N_{4s} + V_{fs} + \text{Praep}N_{4s}$: *[Нельсон] Через коридор посунув у кімнату* (1, с. 14); $\text{PP}_{3p} V_p \text{Adv}$: *Вони ходили туди-сюди* (1, с. 17); $[N_{1s}] \text{Adj}N_{5p} V_{ms} \text{PraepAdj}N_{4s}$: *[Нельсон] Бетонними сходами вийшов на верхній рівень* (1, с. 22). Замість двох вимірів напряму (вихідний і кінцевий) у таких реченнях може бути один – напрям руху: $N_1 V_f \text{Praep}N_4 / \text{Adv}$ «суб'єкт – предикат – напрямок»: $\text{Pt}_{\text{ref}} \text{PraepPN} \text{PP}_{3p} V_p \text{Praep}N_{2s}$

N_{2s} cnj N_{2s} : *Вертаючись ні з чим, вони проходили повз ділянку Капрона і Дани* (1, с. 13).

Значення напрямку дії можуть виражати також елементи $PraepN_2$ та $PraepN_5$: $PraepN_{5s}$ Adv V_p NN N_{1s} N_{2p} : *За труною мовчки дибубляли три десятки коритян* (1, с. 20). Часом напрямок дії може семантично наближатися до об'єктна спрямованості дії: N_{1s} V_{ms} Adv $PraepPP_{3s}$: *Нельсон підійшов ближче до неї* (1, с. 23).

Тривалетна модель «суб'єкт – предикат – інструмент – об'єкт» має в своїй основі предикати на зразок *брати/взяти, перев'язувати, накривати, охоплювати, кролоти, пиляти, різати, рубати, свердлити, рубати* тощо [Вихованець Граматика, с. 128]: N Vf_{3s} N_{3s} N_{5s} : *Нельсон накрив машину брезентом* (1, с. 48); PP_{3s} $ParAdvV_{ms}$ N_{5s} $ParPt$ N_{4s} $PraepN_{4s}$: *Він навіть знічев'я пошаркав ногами, ніби витираючи багно об хідник* (1, с. 4).

Зовнішньо (за формальними ознаками) схожою є модель, коли елемент N_{5s} , окрім інструментального значення, може виражати об'єктне (з прийменником) або значення способу дії: Adv – NN N_{1s} Adv – PP_{3p} V_p $PraepN_{5s}$ $PraepN_{4s}$ N_{2s} : *Тоді, два роки тому, вони зчепилися з Капротом через жмут зеленки* (1, с. 7); $PraepN_{2s}$ N_{5s} V_{fs} N_{1s} : *Із нори ящіркою вигулькнула Дана* (1, с. 13).

Структура частини формально безоб'єктних речень зумовлена семантикою предикативів. Наприклад, дієслово *їсти* вже має значення «споживати їжу», тому додатку в таких реченнях рівні може не бути, хоча на семантичному рівні вони мають об'єкт дії: $(V_p$ Adv Pt $N_{5s})$ *[Ми] Їли мовчки, запиваючи відваром* (1, с. 23).

До аналізованої групи також належить чотирикомпонентна модель із об'єктивним інфінітивом N_1 V_f N_4 V_{inf} V_{inf} (N_4) «суб'єкт – предикат – об'єкт (суб'єкт вторинної предикації) – об'єкт (напівпредикат) – об'єкт вторинної дії» (на зразок *Учитель сказав Андрієві прочитати цей текст*), де останній компонент N_4 є факультативний (пор.: *Поліціант сказав нам зупинитись*).

трикомпонентна модель із цільовим інфінітивом: $N_1 V_f V_{inf}$ «суб'єкт – предикат – ціль» (на зразок *Ми зупинились відпочити*).

Найпростішою моделлю для констатації дії є $N_1 + V_f$ («суб'єкт – предикат»), яка не передбачає об'єкт дії: $PS V_p$: *Усі зареготали* (1, с. 10); $PS V_p$: *Усі завмерли* (1, с. 20).

Окрему модель, на нашу думку, становлять деякі прості неелементарні речення. Наприклад: 1) трикомпонентна модель з інфінітивною згорнутою предикатомою: $N_1 V_f Inf$ «суб'єкт – предикат – предикат (у прислівній позиції)». Наприклад, *Гафія побігла до хати ховатися від дощу* = *Був дощ* + *Гафія побігла до хати* + *Гафія ховатиметься в хаті*; 2) чотирикомпонентна модель з інфінітивно-об'єктно-предикатною згорнутою предикатомою: $N_1 V_f N_3 Inf$ «суб'єкт – предикат волевиявлення – суб'єкт спонукання – предикат (у прислівній позиції)» на зразок *Маруся не дозволила Василеві храмувати* [24, с. 125].

Здатність інфінітива займати субстантивні синтаксичні позиції є закономірною, оскільки за походженням він «є скам'янілою формою давального чи місцевого відмінка однини колишніх іменників -й- основ» [23, с. 143]. Така семантико-синтаксична специфіка інфінітива давала підстави мовознавцям кваліфікувати його як «дієйменник» [38, с. 277].

Отже, типова модель констатації дії може зазнавати певних модифікацій. Розглянувши неповні речення, речення із займенниками та односкладні (переважно означено-особові) речення, вдалося з'ясувати, що подібні речення набувають семантичної повноти завдяки асоціації і на семантичному рівні стають тотожними двоскладним повним простим. Виокремлення моделі на позначення констатації дії дозволяє нам прослідкувати, як у мовленні аналізованих письменників виражено динамічні ситуації, які мають активного виконавця.

2.2.3. Процесуальні моделі.

До групи процесуальних моделей зараховуємо речення, що «відтворюють неконтрольовані динамічні ситуації, що не передбачають активного виконавця дії і репрезентують якісні та кількісні зміни станів або інших ознак суб'єкта» [24, с. 212].

На нашу думку, типовою для процесуальних простих речень української та англійської мов є модель в $N_1 V_{ref}$ «неактивний суб'єкт – предикат»: $AdjN_{1s} \text{ сн}j V_{ns} \text{ Праер}N_{2s} \text{ сн}j V_{ns} \text{ Праер}N_{4p}$: *Сіре небо то розбухало від чаду, то розпадалося на клуби* (1, с. 9); $N_{1s} V_{ref3s}$: *Кришка піднялася* (1, с. 5); $PDemNN V_p \text{ Part } N_{4s}$: *Ці двоє мали пійману галку* (1, с. 13); $N_{1s} V_{3s} AdvN_{5s}$: *Телевізор підморгує срібним більмом* (2, с. 13); *The sky darkened.* Як зазначає О. Кульбабська, до аналізованої групи також належать прості речення із синтаксично незалежним інфінітивом: модель $N_1 Inf$ «неактивний суб'єкт – незворотність процесуального стану» (на зразок *Сонцю світити*) [24, с. 212]. Семантичним відповідником зазначеної моделі в англійській мові є імперативні речення: *Let the sun shine!*

Як бачимо, процесуальні предикати зазвичай одновалентні, хоч часом можуть мати правобічні актанти – об'єкт або локатив (пор. *Андрій розгнівався на Ігоря; Яблуко лежало на столі*) [24, с. 216–217].

Процесуальна предикатема зазвичай має значення:

- 1) фізичний процес в природі (термодинамічні явища, атмосферні процеси, оптичні/акустичні ефекти, зміна смакових якостей, зміна консистенції, параментральні ознаки просторових явищ, становлення кольорової ознаки);
- 2) фізіологічний процес;
- 3) емоційно-психологічний процес (почуття, емоції, процеси в духовному світі);
- 4) соціальний процес (зміна вартості, зміна майнового статусу);
- 5) процес звучання (модель $N_1 V_f$ «неістота + предикат звучання»);

б) процесуально-локативна ситуація (модель $N_1 V_f \text{Praep}N_6$ «некативний суб'єкт – предикат – локатив») [24, с. 214–217].

Значення соціальних процесів також можуть виражати предикати *кращати, гіршати, зростати, збільшуватися, зменшуватися*, що зазвичай не функціонують як процесуальні предикати [24, с. 216].

До аналізованої групи часто належать речення, у яких агенсом виступає неістота, наприклад: $\text{Par Praep}N_{5p} N_{2s} V_{3p} \text{NN Adj}N_{1p} \text{PraepAdj}N_{2p}$: *І над очима Божени загоряються дві вогняні дуги з кривавих рослин* (1, с. 9); $\text{PraepPS } N_{2s} V_{ns} \text{Adj}N_{1s} \text{Praep}N_{2s} - \text{AdvAdvPart}$: *З іншого боку темніло штучне озеро для фільтрату, давно вже висохле* (1, с. 11). Виняток можуть становити речення, у яких суб'єктом виступає уособлена неістота, пов'язана з анімалістичними уявленнями, оскільки такий агенс, за уявленням мовця, може здійснювати інтенцію.

Частину інтенційних дій подають як неінтенційні, наприклад: $N_{1s} V_{ref}N_{3s}$: *Кришка піднялася* (1, с. 5). З контексту розуміємо, що кришка не сама піднялася, а її підняли. Метою такої трансформації виступає бажання мовця уникнути номінації виконавця повідомлюваної ситуації.

Периферійним для досліджуваної групи когнітивно-семантичних моделей є речення, де інтенційну дію подають як неінтенційну й водночас називають виконавця: $\text{AdvVref}_s \text{Adj con Adj}N_{1s} N_{2s}$: *Слідом виткнулися безволоса і лискуча голова Капрона* (1, с. 4). Семантичним синонімами таких речень виступають акціональні моделі: **Капрон підняв свою голову*.

Англійська мова частіше виражає процесуальність аналітично через допоміжні дієслова (*get, become, come to be*), тоді як українська — синтетично, за допомогою афіксів дієслів (*темнішати, червоніти, жовтіти, тремтіти*). Пор.: *darken* ↔ *get darker* і *темнішати*.

Отже, виокремивши когнітивно-семантичні реченнєву модель «неінтенційні (невольові) процеси», можемо констатувати семантичну різноманітність аналізованих речень. Досліджувані речення можуть виражати

носія та його динамічну ознаку, подію з агенсом-неістотою та інтенційні ситуації, зображені в мовленні авторів як невольові.

2.2.4. Статальні моделі.

До групи статальних моделей зараховуємо речення, які виражають непостійну ознаку пасивного суб'єкта (виражають стан людини, істоти або навколишнього середовища): PraepN_{2s} N_{2s} – AdvAdv – V_{ns} Pr adv : *У доктора Фрезе, як завжди, було зимно* (1, с. 29); Pr adv + V_{ns} + V_{inf} – V_{inf} + Adv NN N_{4s} : *Треба було йти – набирати ще один мішок* (1, с. 41); PraepAdjN_{5p} V_{ns} Pr adv snj Pr adv : *Під розлогими пальмами було затишно та свіжо* (1, с. 86).

На думку І. Вихованця, типовою для цієї групи є модель N₁ V_f «пасивний (неактивний) суб'єкт + непостійна ознака», а центр цієї моделі складають предикати стану на зразок *весело, сумно, соромно, спекотно, хмарно, біда, жаль* [7, с. 137]. О. Кульбабська також виділяє схеми Pr adv «наявність стану», Vimpers_{-но, -то} «стан як результат дії», N₁ cop Part «суб'єкт – стан як результат дії», N₁ V_{inf} «стан як необхідність, можливість» (пор. *Час рушати*), PN (praep) N₂ «відсутність» (пор. *Нічого з їжі*), N₁ «стан існування», N₃ Adj «об'єкт – пасивна ознака» (пор. *Нам раді*) [О. Кульбабська Вторинна предикація, с. 219-220]. Припускаємо, що типовими для цієї групи також є моделі Pr adv V_{inf} N₄ «наявність дії + об'єкт» та Vimpers N₄ «бажана дія + об'єкт».

Уважаємо суперечливою позицію О. Кульбабської щодо уналежнення схеми N₁ (cop) N₁ до статальних простих речень [24, с. 220, 229], оскільки конструкція такого типу (наприклад, *Він – учитель*), на нашу думку, реалізують не суб'єктно-статальні відношення, а суб'єктно-характеризувальні.

Науковиця виокремлює такі значення статальних простих речень:

- 1) фізичний стан (фізіологічний стан, стан довкілля, кількісні зміни стану людини/середовища);
- 2) психо-емоційний стан (настрій);

- 3) інтелектуальний стан (сприйняття, усвідомлення, невольові процеси мислення і мовлення);
- 4) стан-відношення (компаратив, суперлатив, холо-партитивні відношення);
- 5) емоційно-оцінне ставлення (почуття, емоції, антипатія, ставлення);
- 6) екзистенційний стан (існування/неіснування);
- 7) володіння/неволодіння;
- 8) модальний стан (можливість/неможливість, потрібність, неминучість, бажання);
- 9) результативний стан (наслідок/результат, природно-фізичні явища) [24, с. 220–230].

І. Вихованець розглядає речення із предикатами *розвидняється, світає, вечоріє, смеркає* як варіант одновалентних моделей: «Відсутність лексично вираженого суб'єкта стану при вказаних предикатах можна пояснити, очевидно, тим, що вони передають особливі стани всеохоплюючого характеру. Ці стани поширюються на все середовище, а не на конкретний предмет у ньому» [7, с. 129].

Як зазначає О. Кульбабська, «вияви різних [психічно-емоційних] станів є непостійними ознаками особи та відбуваються в певні періоди її існування, тому при них уживаємо детермінант часу» [24, с. 78]. Моделі простого речення із семантикою психічно-емоційної динамічної ознаки залежно від активності / неактивності суб'єкта можуть належати до різних груп – акціональної або статальної: пор. *Не мріялося Маріціці про кохання* і *Не мріяла Марічка про кохання; Двінку драгував чоловік* і *Двінка сердила Андрія*, де перше речення – психічно-емоційна дія, а друге – стан, причому в обох реченнях Марічка і Двінка – суб'єкти. Як бачимо, психічно-емоційна семантика може реалізуватися в трикомпонентному реченні: $N_3 V_{impers} N_{2/4}$ «суб'єкт – предикат – об'єкт» на зразок *Мені жаль хлопця* [24, с. 224].

Психічно-емоційні стани, за спостереженням Н. Іваницької, мають різні форми вираження в українській і англійській мовах: «якщо в українській мові є певний склад автосемантичних дієслів, особливо словоформ на **-ся**, які співвідносять процесуальний стан із особою, що перебуває у відповідному стані, то в англійській мові використовують здебільшого аналітичні форми такого називання, пор.: укр. *журитися* і англ. *to be sad*, укр. *хвилюватися* і англ. *to be agitated (alarmed, excited)*, укр. *утішатися* і англ. *to be comforted (consoled)* та под.» [17, с. 223].

Значний пласт таких речень становлять конструкції із дієсловами стану, семантика яких, як зазначає Н. Березовська-Савчук, «передусім реалізує значення стану навколишнього середовища (природи, довкілля)» [4, с. 15]. В. Дмитрук звертає увагу на синонімічний ряд таких речень: пор. *Іде дощ // Дощить // Дощ* [24, с. 222].

О. Корсун вважає, що англійським безособовим реченням властива модель з фіктивним підметом *it*: PDem cop N «темпоральне значення» (на зразок *It was Saturday night*), N V «темпоральне значення» (*June came*), N cop Adj «суб'єкт + предикат із фазовим значенням» (*The summer was over*), PDem cop (Adv Adv) «стан навколишнього середовища (+ час + локатив)» (*It is warm here*), N V Adv Adv «зміна стану навколишнього середовища + час + локатив» (*The warmth had passed*) [21, с. 76–77].

До аналізованої групи речень можна зарахувати англійській неозначено-особові речення із займенниками *one, they, you* на зразок *One says ..., They says ..., You don't says ...* тощо [Куліт Тексти (конспекти), с. 54].

На відміну від української мови, англійській властива пасивна модель N cop Pt «пасивний суб'єкт + динамічна ознака» (речення на зразок *He was sent for*) [Куліт Тексти (конспекти), с. 54].

Модель посесивності, як зазначає О. Залужна, «складається з трьох компонентів: суб'єкта, об'єкта та посесивного відношення між ними» [13, с. 212]. І українська, і англійська мови для вираження посесивності

використовують *habeo*-конструкції: модель $N_1 V_f N_4$ «суб'єкт + предикатив + об'єкт»: $PnS PraepPP_3 Adj - Adj - V_{ms} AdjAdjN_{4s} PraepN_{5p} PraepN_{2s}$: *Один із них – найбільший – мав великий оцинкований купол із пробоїнами від вибуху* (1, с. 11).

Модальний стан може реалізуватися за допомогою схеми $V_{inf} Par N_{3/6}$ «предикат-оптатив + пасивний суб'єкт» [24, с. 228–229]

На нашу думку, номінативні речення належать до групи статальних моделей і виражають семантику екзистенційного стану (існування/неіснування). Типовою моделлю номінативних речень в українській мові є N_1 «наявність / стан». Як зазначає М. Колісник та Д. Сацюк, «відмінок іменників, числівників та займенників є ключовим елементом у побудові номінативних речень українською мовою» [19, с. 98]. Тоді як в англійській мові значення предметності форми вираження, окрім артиклів, прийменників і часток, не мають.

Спостерігаємо певну асиметрію. Українським номінативним реченням в англійській мові відповідає двокомпонентна структура із фіктивним підметом *it* – моделі $PDem (cop) N$ «стан» або $PDem V$ «стан»: пор. *Ніч і It's a night*; *Дощить і It rains*, «оскільки бідність флективної системи не дає можливості компенсувати відсутність одного з конститuentів цієї моделі. Формотворчі засоби української мови дозволяють виразити відсутній елемент флексією іншого елемента, пор.: англ. *take* та укр. *робиш*; в українському відповіднику головні категорії підмета (особа і число) імпліцитно виражені присудковою формою» [31, с. 27]. Бачимо, що в англійській мові субстантивна семантика перебуває на другому плані на формально-синтаксичному рівні.

Іншу ж позицію обстоює О. Бурковська, яка зазначає, що «мовний матеріал переконує, що односкладні речення в англійській та німецькій мовах є досить самостійними одиницями, мають широкий діапазон використання й дійсно потребують усебічного вивчення» [6, с. 58]. Зокрема односкладними в

англійській мові є імперативні речення (*Run!; Let's make a copy of the documents*) і речення на зразок *A good idea, Good luck!, Good buy!*

Отже, вокативні речення належать групи статальних моделей, оскільки вони без контексту стають семантично близькими до моделі N_7 та передають інформацію про екзистенційність (існування) адресата.

Окрім номінативних, українській мові для вираження значення екзистенційного стану є так звані генітивні речення – речення із головним членом речення, вираженим субстантивом у родовому відмінку. О. Шахова зазначає, що генітивні речення мають сему заперечення (пор. *Людей немає*) [47, с. 97].

Узагальнюючи вище сказане, підсумуємо, що безсуб'єктним реченням властивий значний ступінь абстрагування, тому в мовленні вони належать до нечастотних.

Отже, вивчення статальних моделей дає змогу зрозуміти синтаксичну та семантичну специфічну організацію речень, які не мають агенса у своєму складі. У таких реченнях увага зосереджена не на виконавці, а на самому стані, ситуації.

2.2.5. Квалітативні моделі.

До аналізованої групи моделей зараховуємо речення, які виражають належність суб'єкту певної динамічної характеристики або ототожнюють суб'єкт судження із об'єктом: $N_{1s} + Adv$: *Божена прекрасна* (1, с. 89); $PP_3 + V_{fs} + Adv + Adj$: *Вона була по-змійному тонка* (1, с. 108); $N_{1p} + Adv$: *Ночі холодні* (1, с. 89); $Par + Praep + Pdem + PP_3 + N_{1s} + PraepN_{6s} + V_{fs} + Adj$: *І на тому його участь у церемонії була вичерпана* (1, с. 136); $PPass + N_{1p} + Adj$: *Мої справи кепські* (2, с. 151).

Ми не погоджуємося з позицією О. Кульбабської, що схема $N_1 \text{ cop } N_1$ варіантом статальної моделі, який означає «постійні властивості суб'єкта, зокрема його роду й виду, предмета і класу» [24, с. 229], оскільки аналізована

структура, окрім кваліфікативного значення, може виражати динамічну характеристику суб'єкта, що наближає її до квалітативних моделей.

О. Кульбабська виокремлює такі значення квалітативних простих речень:

- 1) власне якість;
- 2) якість-відношення (порівняння);
- 3) якісно-модальне відношення;
- 4) якісно-інструментальне відношення [24, с. 231–237]

Отже, типовими для квалітативної групи, на нашу думку, є моделі N_1 (cop) Adj «суб'єкт – предикат – статична ознака» та N_1 cop N_1 / cop N_5 «суб'єкт – предикат – об'єкт». У другій моделі елемент cop N_1 використовують задля акцентування на ознаці як на тривалій, а компонент cop N_5 може бути актуалізованим, щоб підкреслити динамічність ознаки. Предикатами в таких моделях часто виступають слова *бути, схожий, подібний* тощо. І. Вихованець зазначає, що «предикати якості позначають постійну внутрішню ознаку (колір, звукові властивості, вагу, розмір, вік і под.)» [7, с. 138].

О. Кульбабська нараховує дієслів-зв'язок в українській мові: *бути, стати, становити, означати, виявлятися, робитися, лишатися, залишатися, зоставатися* [24, с. 122].

На відміну від української мови, де дієслово-зв'язка в теперішньому часі зазвичай має нульову форму, в англійській мові зв'язка завжди є матеріально вираженою: «Контрастивний аналіз присудків показав, що в англійській мові присутня більша кількість і різноманітність дієслів-зв'язок та частіше використання складеного іменного присудка не тільки в текстах-описах, а і в текстах-розповідях». [18, с. 60]. Типовими зв'язками є дієслова *to be, to become, to seem, to remain, to look, to sound*.

До аналізованої групи також належить чотирикомпонентна модель із предикативним означенням або прикладкою $N_1 V_f V_3$ Praep N_5 «суб'єкт – предикат – об'єкт (суб'єкт вторинної предикації) – атрибутив (вторинний предикатив)» на зразок *Я побачив Андрія з новою засічкою*.

Особливу модель утворюють речення із дуплексивом, а саме речення із подвійним називним ($N_1 V_f N_1$ «суб'єкт – предикат – атрибутив» на зразок *Андрій прийшов втомлений, Andrew arrived tired*) або подвійним знахідним ($N_1 V_f N_3 Adj$ «суб'єкт – предикат – об'єкт (вторинний суб'єкт) – вторинний предикат» на зразок *Ми побачили його втомленого/втомленим*).

Українська і англійська мови мають низку конструкцій для вираження значення якості-відношення (порівняння), оскільки в обох мовах виділяють як синтаксичні, так і аналітичні форми ступенів порівняння. Синтаксичні моделі для простої (синтетичної) та складеної (аналітичної) форми компаратива й суперлатива загалом однакові: $N \text{ cop Adv Praep } N$ «суб'єкт – зв'язка – компаратив/суперлатив – об'єкт»: *Від вищий (більш високий) за Андрія, Він вищий за всіх (найвищий); He is taller (more tall) than Andrew, He is taller than everyone else (the tallest)*.

Отже, згрупувавши квалітативну констатацію в одну групу, можемо прослідкувати, як у мовленні Т. Антиповича, Л. Костенко та С. Руні виражено відношення між суб'єктом та його властивостями (якостями). Як засвідчує дібраний мовний матеріал, когнітивно-семантична модель є непоширеною.

2.2.6. Квантитативні моделі.

До аналізованої групи зараховуємо моделі, предикати яких передають кількісні характеристики суб'єкта. Типовою для цієї групи є модель $N \text{ cop } NN$ «суб'єкт – предикат – кількісна характеристика».

Група квантитативних моделей має значний рівень абстрагування, оскільки «кількість як так в реальному світі не існує: вона є абстрактною категорією людського мислення» [За 24, с. 145].

Квалітативні моделі, на думку О. Кульбабської, можуть реалізувати таку семантику простого речення:

- 1) власне кількісна ознака;
- 2) кількісно-вікова ознака;

- 3) кількість-відношення;
- 4) динамічно-кількісна ознака [24, с. 239–244].

Числівник у предикатній позиції корелює із граматичним значенням числа суб'єкта. Ми прослідкували таку координацію: 1) одина суб'єкта – числівник, що позначає одиницю; 2) множина суб'єкт – числівник, що позначає дві і більше одиниці, причому значення паукального числа (двоїни) проігноровано в цій кореляції (пор. словосполучення «два відрá» і речення «Ві́дер було два»). Числівникові назви на зразок *нуль, тисяча, мільйон, мільярд* координують із суб'єктом у формі множини.

В англійській мові якісний аспект кількісно-вікових речень реалізується виразніше, ніж в українській: пор. *Мені двадцять років і I'm twenty seven years old*. Бачимо, що англійська модель N cop NN є більш подібною до квалітативної моделі N cop N/Adj, ніж українська N₃ (cop) NN N_{3p}. Кількісно-віковий суб'єкт в називному відмінку в українській мові трапляється рідше, ніж в давальному.

Кількість-відношення в українській мові зреалізовується за допомогою двомісної моделі N₂ (cop) NN Par N₂ «суб'єкт – предикат – порівняння – об'єкт» на зразок *Ложок було більше, ніж виделок*.

У реченнях на зразок «*Два додати два – чотири*» синтаксична функція числівника наближається до субстантива (іменної частини мови).

У динамічно-кількісних простих реченнях у ролі предикатів виступають відкомпаративні дієслова *більшати, меншати, збільшуватися, зменшуватися, наростати, спадати* [24, с. 244].

У мовленні квантитативні суб'єкт-предикатні відношення реалізуються переважно як вторинні предикації, нашаровані до предикацій інший моделей: *Два болти заскрипіли й вистрелили зірваною різьбою* (1, с. 134) // *Болтів було два + Болти заскрипіли + Болти вистрелили різьбою + Хтось/щось зірвав/-ло різьбу*).

Отже, квантитативні моделі української та англійської мов виявляють спільність у когнітивній концептуалізації категорії кількості, але різняться

морфологічними й синтаксичними засобами вираження. Українська мова тяжіє до морфологічної економії (нульові зв'язки), тоді як англійська — до аналітичної структурності.

2.2.7. Локативні моделі.

До групи, що аналізується, зараховуємо просторові стани, процеси чи ознаки, тобто семантика моделей вказує на наявність / передування суб'єкта в певному місці. На думку І. Вихованця, найпоширенішими локативними предикатами є дієслова *бути, перебувати, опинитися, розташовуватися, сидіти, лежати, стояти* [7, с. 138].

Типовою для зазначеної групи є українські моделі $N_1 V_f \text{Praep} N_6$ «суб'єкт – предикат – локатив» та $N_1 V \text{Adv}$ «суб'єкт + предикат + локатив»: $\text{Adj} N_{1s} V_{ms} \text{Praep} N_{5p}$: *Хмарний ранок висів над дахами* (1, с. 4); $\text{Adv} – \text{Praep} N_{2s} – N_{1s} V_{ms} V_{inf}$ $\text{Part} \text{Adj} N_{4p} – N_{4s} N_{4s} N_{4s}$: *Звідси, з висоти, Нельсон любив оглядати спорожнілі житлові райони – Дено, Гаражі, Соцбуд* (1, с. 10–11); $\text{Praep} N_{6s} V_{fs} N_{1s}$: *На підвіконні догорала свічка* (1, с. 14).

Англійська мова використовує конструкції із фіктивним локативом *there is/are*: модель $\text{Adv} \text{cop} N \text{Adv}$ «фіктивна обставина + предикат + суб'єкт + локатив». Натомість в українській мові використання фіктивної конструкції «Там є ...» – вкрай рідкісне в теперішньому часі: «На відміну від англійських речень із вербалізованим дієслівним присудком у реченнях “буття”, в українській мові широко вживаними є побудови з нульовою формою дієслова “бути”, в яких уживають прислівники чи прийменниково-іменникові (займенникові) словоформ» [17, с. 21]

Розглянуті конструкції засвідчують, що в згаданих реченнях чільне місце посідає обставина місця. Проаналізований мовний матеріал дозволяє визначити, що досліджувана когнітивно-семантична модель є нечастотною.

Отже, згрупування локативні констатації в одну групу дає змогу репрезентувати модель, семантичне наповнення якої розкриває прагматичні,

комунікативні інтенції, розкриває специфіку просторових змін, виражених в аналізованих текстах.

Висновки до другого розділу

Здійснено опис когнітивно-семантичних моделей простого речення. Під час аналізу морфолого-синтаксичної форми враховано формально-синтаксичну інтерпретацію структури речення. За К. Шульжуком, окрім означено-особових, неозначено-особових, безособових та номінативних односкладних речень, також виокремлюємо інфінітивні речення, головний член яких виражений синтаксично незалежним інфінітивом.

Речення має диктумне і модусне значення, тобто містить об'єктивну і суб'єктивну інформацію. Відповідно, предикативність може бути реальною або ірреальною, що виражається у видо-часових й способових формах дієслова.

Ми погоджуємося, що застосування дескриптивного підходу до узуального українськомовного матеріалу має свою специфіку, оскільки органічні процеси унормування української мовної системи зазнали впливів у 30-х роках ХХ ст.

Здійснено компаративний аналіз реалізації когнітивних моделей простого речення в українській та англійській мовах на матеріалі романів «Помирана» Т. Антиповича, «Записки українського самашедшого» Л. Костенко та «Intermezzo» С. Руні.

Описано п'ять груп когнітивно-семантичних моделей простих речень, об'єднаних відповідно до семантики предиката: акціональні, процесуальні, статальні, квалітативні, кількісні, локативні моделі.

Вивчення когнітивно-семантичних реченневих моделей дає змогу нам прослідкувати універсальні та мовноспецифічні особливості реалізації когнітивних моделей, а також дозволяє зрозуміти, як вибудовано вербальний

ланцюжок, здійснюються процеси мовлення і як люди організують свої думки.

ВИСНОВКИ

У процесі роботи над кваліфікаційним дослідженням ми з'ясували, що речення належить до суперзнакового рівня, та оглянули основні підходи до вивчення речення, і зокрема інтерпретації в аспекті когнітивного синтаксису. Зв'язок між формально-синтаксичною структурою та когнітивно-семантичною організацією речення виводить нас до ширшої проблеми – зв'язку між мовою і мисленням.

Теоретичний аналіз розвитку моделювання реченнєвої структури в контексті основних підходів до вивчення когнітивно-семантичної організації дозволив з'ясувати, що мовознавці залежно від мети дослідження конкретизують структурну схему речення. Найближчою до потреб вивчення когнітивно-семантичної організації речення вважаємо систему умовних позначень, представлену в працях Й. Андерша, тому, взявши її за основу, пропонуємо власну систему індексів.

Для дослідження когнітивно-семантичних реченнєвих моделей створено картотеку фактичного матеріалу, джерельною базою для якого послужили романи «Помирана» Т. Антиповича, «Записки українського самашедшого» Л. Костенко та «Intermezzo» С. Руні.

Моделі побудови простих речень відіграють роль синтаксичних конструкцій, які відображають інваріант реалізації пропозиції. Прості речення об'єднано у п'ять моделей відповідно до семантики предиката: шість типів моделей: акціональні моделі, процесуальні моделі, статальні моделі, квалітативні моделі, кватитативні моделі, локативні моделі.

Акціональні моделі простих речень позначають дію і її активного суб'єкта. Типовою для цієї групи є модель $N_1 V_f N_4$ «суб'єкт – предикат – об'єкт». Семантичний діапазон акціональних речень в обох мовах подібний: конкретні фізичні дії, акціонально-локативні дії, мовлення, інтелектуальна діяльність або психічна діяльність.

Односкладні означено-особові та неозначено-особові речення української мови мають функціональні відповідники в англійській: означено-особовим відповідають двоскладні конструкції із особовими займенниками в ролі підмета (*You say ...*), а неозначено-особовим – двоскладні з узагальненим суб'єктом або безособові речення (*They say..., It's said ...*).

В українській мові наявна імперативна модель речення із кличним відмінком $N_7 Vimp_2$ «суб'єкт-предикат», тоді як в англійській мові подібну семантику виражають без звертання. Водночас для вираження наказу чи команди англійська мова тяжіє до аналітичних конструкцій (пор. «*Would you mind ...?*», «*Would you like ...?*»), тоді як українська мова послуговується синтетичними (*Іду! Вставай!*).

Процесуальні моделі позначають неконтрольовані динамічні ситуації, які не мають активного суб'єкта і демонструють якісні та кількісні зміни станів суб'єкта. Типовою для обох мов для цієї групи є модель в $N_1 Vref_f$ «неактивний суб'єкт – предикат». Семантичним відповідником української моделі $N_1 Inf$ «неактивний суб'єкт – незворотність процесуального стану» в англійській мові є імперативні речення. Аналізовані моделі позначають фізичні процеси в природі, фізіологічні процеси, соціальні процеси, процес звучання, процесуально-локативні ситуації.

І в українській, і в англійській мовах процесуальні предикати характеризуються низькою валентністю: вони зазвичай одновалентні, хоч іноді мають об'єкт або лопатив. Англійська мова частіше виражає процесуальність аналітично — через допоміжні дієслова, тоді як українська — синтетично, за допомогою афіксів дієслів.

До статальних моделей зараховуємо речення, які виражають непостійну ознаку пасивного суб'єкта (стан людини, істоти або навколишнього середовища). Типовою для цієї групи є моделі $N_1 V_f$ «пасивний (неактивний) суб'єкт + непостійна ознака», $Pr adv$ «наявність стану», $N_1 cop Part$ «суб'єкт – стан як результат дії», $N_3 Adj$ «об'єкт – пасивна ознака» (пор. *Нам раді*).

Припускаємо, що типовими для цієї групи також є моделі Pr adv Vinf N₄ «наявність дії + об'єкт» та Vimpers N₄ «бажана дія + об'єкт».

Такі речення виражають значення фізичного стану, психо-емоційного стану, інтелектуального стану, стану-відношення, емоційно-оцінного стану, екзистенційного стану, стану володіння/неволодіння, модального стану, результативного.

Якщо в українській мові стан часто виражається за допомогою морфологічних засобів (зокрема, формами на *-но*, *-то*, дієсловами на *-ся*), то в англійській мові домінують аналітичні конструкції (*to be sad*, *to be cold*). Безособові та неозначено-особові речення в англійській мові реалізуються через фіктивний підмет *it* або неозначені підмети *one*, *they*, *you*.

Водночас статальні речення в українській мові нерідко можуть бути односкладними (на зразок *Темнішає*, *Світає*), тоді як англійська мова потребує експліцитного суб'єкта в семантично аналогічних реченнях.

До групи квалітативних моделей належать речення, які виражають належність суб'єкту певної динамічної характеристики або ототожнюють суб'єкт судження із об'єктом. Типовими для аналізованої групи є моделі N₁ cop N_{1/5} / Adj «суб'єкт – предикат – об'єкт». Квалітативні речення мають значення якості, порівняння, якісно-модальні, якісно-інструментальні.

В українській мові дієслово-зв'язка (*бути*, *схожий*, *подібний*) може виконувати як статичну функцію (позначення постійної ознаки), так і динамічну (вираження зміни або набуття якості). В англійській мові зв'язка завжди експліцитна, зокрема у формі дієслова *to be*, а також у різноманітних аналогах — *to become*, *to seem*, *to remain*, *to look*, *to sound*.

І в українській, і в англійській мовах реалізуються синтетичні та аналітичні форми компаратива й суперлатива, що відтворюють модель N cop Adv PraepN (*Він вищий за Андрія* // *He is taller than Andrew*).

Квантитативні моделі передають кількісні характеристики суб'єкта та реалізуються через структуру N cop NN «суб'єкт – предикат – кількісна

характеристика». які конструкції відзначаються високим рівнем абстракції, оскільки поняття кількості є ментальною категорією, що не має безпосереднього референта. Семантичний діапазон квалітативних речень охоплює власне кількісної ознаки, кількісно-вікової ознаки, кількісного відношення та динамічно-кількісної ознаки. Англійська мова виразніше персоналізує вікову характеристику, позначаючи її через зв'язку (*to be*), тоді як українська – через безособову конструкцію (*Мені двадцять*).

В логативну групу зараховуємо речення, які виражають просторові стани, процеси чи ознаки. Типовою для зазначеної групи є українські моделі $N_1 V_f$ $P_{raep}N_6$ «суб'єкт – предикат – локатив» та $N_1 V Adv$ «суб'єкт + предикат + локатив». Англійська мова використовує екзистенційно-локативні конструкції із фіктивним локативом *there is/are*: модель $Adv cop N Adv$ «фіктивна обставина + предикат + суб'єкт + локатив». У цій конструкції лексема *here/there* виконує роль граматичного, а не семантичного локатива..

Виявлення когнітивно-семантичних моделей організації простого речення є важливим завданням когнітивного синтаксису, оскільки досліджуваний матеріал дає можливість репрезентувати ідіолект письменників, а також конкретніше розкриває механізми, завдяки яким людина обробляє екстралінгвальну інформацію, формує словесно-логічні судження та породжує мовленнєві конструкції.

Перспективним вважаємо подальше дослідження когнітивно-семантичної структури речення на матеріалі текстів з іншою жанрово-тематичною специфікою. Пропоновані результати дослідження можуть лягти в основу для написання наукових робіт.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андерш Й. Ф. Типологія речень з дієслівно-ад'єктивними предикаторами в українській мові в зіставленні з чеською. *Мовознавство*. 2009. № 1. С. 38–44.
2. Антонюк Г., Балашова Т., Ткачів М. Способи відтворення синтаксичних конструкцій при перекладі з англійської на українську. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. 2023. Вип. 19 (87). С. 20–25.
URL : <https://www.journals.oa.edu.ua/Philology/article/view/3921> (дата звернення 25.08.2025)
3. Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень : підручник. 2-ге вид., стереотип. Київ : ВЦ «Академія», 2011. 240 с.
4. Березовська-Савчук Н. А. Семантико-синтаксична структура безсуб'єктних речень із дієслівними предикатами стану. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Вип. 15. Кривий Ріг, 2016. С. 5–16. URL : <https://doi.org/10.31812/filstd.v15i0.160> (дата звернення 24.07.2025)
5. Бойко В. М., Давиденко Л. Б. Граматика української мови: Морфеміка. Словотвір. Морфологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2014. 248 с.
6. Бурковська О. Й. Теорія односкладного речення в європейській лінгвістиці XIX – початку XXI століть : кваліфікаційна наукова праця. Слов'янськ : ДНВЗ «Донбаський державний педагогічний університет»; ДЗ «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського», 2018. 221 с.
URL : <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/321> (дата звернення 26.09.2025)
7. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 365 с. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000842>

8. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : монографія. Київ : Наукова думка, 1988. 255 с. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002950> (дата звернення 05.07.2025)
9. Довга В. С. Когнітивно-комунікативні дослідження художнього тексту : кваліфікаційна дипломна робота. Хмельницький: Хмельницький національний університет, 2024. 127 с. URL : <https://elar.khmnpu.edu.ua/items/40e25e0a-239e-4130-aaa9-a01a96026574> (дата звернення 09.06.2025)
10. Загнітко А. П. Мовний простір граматики : монографія. Вінниця : Нілан-Лдт, 2018. 448 с.
11. Загнітко А. П. Теоретична граMATика української мови. Морфологія : монографія. Донецьк : ДонДУ, 1996. 435 с.
12. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : монографія. 2-ге вид., випр. і доп. Донецьк : ДонНУ, 2007. 294 с.
13. Залужна О. О. Лексико-стилістичні та структурно-синтаксичні особливості привативних дієслів в англійській та українській мовах : монографія. Вінниця : ТОВ «НіланЛДт», 2019. 314 с. URL : <https://r.donnu.edu.ua/handle/123456789/98> (дата звернення 25.03.2025)
14. Засекін С. Дослідження когнітивних і психолінгвальних рис перекладних закономірностей. *Psycholinguistics*. 2019. Вип. 26 (2). С. 114–134. URL : https://scispace.com/pdf/investigating-cognitive-and-psycholinguistic-features-of-15h9y06ef1.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 25.11.2024).
15. Іваницька Н. Зіставна дієслівна синтагматика: моделювання *terbium comparisonis*. *Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України*: зб. наук. пр. ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (14–16 жовтня 2021 р., м. Вінниця). С. 161–169. URL : <http://vtei.edu.ua/doc/2021/1416092021/4.pdf#page=161> (дата звернення 02.12.2024)

16. Іваницька Н. Корелятивні особливості української та англійської дієслівних систем крізь призму предикативної моделі стану. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство)*. 2011. Вип. 14–15. С. 221–228. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_filol_2011_14-15_46 (дата звернення 15.06.2025)
17. Іваницька Н., Іваницька Н. Предикативно-адвербіальна модель локалізованого буття як *tertium comparationis* дієслівної синтагматики (українсько-англійська паралель). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)* : зб. наук. праць / гол. ред. Н. Л. Іваницька. Вінниця : Планер, 2015. Вип. 22. С. 18–24. URL : <https://dspace.vspu.edu.ua/items/99578829-05bb-4186-b818-5b06608204f5> (дата звернення 20.11.2025)
18. Кобилинська А., кризова Т. Контрастивний аналіз складеного іменного присудка в англійській та українській мовах. *Перспективні напрямки наукових досліджень XXI століття* : збірник тез доповідей. Харків, 2021. Ч. 2. 308 с. URL : https://el-conf.com.ua/wp-content/uploads/2021/12/Харків_2021__Ч_2.pdf#page=59 (дата звернення 15.03.2025)
19. Колісник М., Сацюк Д. Особливості номінативних речень в англійській та українській мовах. *Advanced Linguistics*. Вип. 12. 2023. С. 95-100. URL : <https://al.fl.kpi.ua/article/view/290964> (дата звернення 25.08.2025)
20. Конспект лекцій з дисципліни «Порівняльна граматики англійської та української мов». / укладач О. Лещенко. Кам'янське: Дніпровський державний технічний університет, 2023. 70 с.
URL : <https://www.dstu.dp.ua/Portal/Data/7/12/7-12-kl83.pdf> (дата звернення 20.12.2024)

21. Корсун О. Амб'єнтні безсуб'єктні речення в англійській та українській мовах. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2015. Вип. №5. Т. 2. С. 75–79. URL : http://oljournal.in.ua/archive/v5/part_2/19.pdf (дата звернення 20.08.2025)
22. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підручник. 3-тє вид. Київ : ВЦ «Академія», 2008. 464 с.
23. Крижанівська О. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматики : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 248 с.
24. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому речення : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. 672 с.
25. Кульбабська О. В. Семантико-синтаксичні відношення рівня простого речення. *Типологія та функції мовних одиниць : наук. журн. на пошану член-кореспондента НАН України Івана Романовича Вихованця*. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т м. Лесі Українки, 2015. № 2 (4). С. 104–116. URL : <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/7079/1/104-116.pdf> (дата звернення 11.08.2025)
26. Кульбабська О. В., Олійник Л. І. Варіантність синтаксичних конструкцій в українській літературній мові : монографія. Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2025. 304 с.
27. Куранова С. І. Основи психолінгвістики : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 208 с.
28. Латик М. Когнітивно-прагматичні властивості англійських модальних дієслів. *Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови*. 2010. Вип. 17. URL : <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/lingua/article/view/2253> (дата звернення 07.12.2024)
29. Масицька Т. Є. Типологія семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей : монографія. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2016. 416 с.

30. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення : монографія. Київ : Наукова думка, 1966. 324 с.
31. Мерзла О. Д. Зміна синтаксичної моделі простого речення при перекладі з англійської мови на українську (на мат. твору Е.Л. Доктору «Ragtime») : кваліфікаційна дипломна робота. Хмельницький : Хмельницький національний університет, 2022. 148 с.
URL : <https://elar.khmnpu.edu.ua/items/9375034b-6dfc-4219-95e1-ad13ec1f5d6f>
(дата звернення 21.09.2025)
32. Морозова І. Б. Парадигматичний аналіз структури і семантики елементарних комунікативних одиниць у світлі гештальт-теорії в сучасній англійській мові: монографія. Одеса: Друкарський дім, 2009. 384 с.
URL : https://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/rgf/grammar_eng/Morozova_Paradigm_analis_elem_comm_odynyts_u_gestalt-teorii.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 20.11.2025)
33. Образцова О. М. Лінійна організація висловлення в англійській, російській та українській мовах : монографія. Харків : БУРУН і К, 2011. 384 с.
URL : <https://www.academia.edu/10268081/> (дата звернення 25.10.2025)
34. Палатовська О. В. Когнітивний синтаксис: становлення і перспективи розвитку. *Актуальні питання сучасної лінгвістики* : зб. матер. Київ : НаУКМА, 2021. С. 77–81. URL : <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/a805b71c-6683-4ee2-bf92-f6d6abbcbadc1> (дата звернення 05.04.2025)
35. Плетенецька Ю. М. Малий синтаксис сучасного англomовного відеоряду та його відтворення українською мовою : дисертація. Київ : Національний авіаційний університет, 2013. 232 с. URL : <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/881> (дата звернення 14.03.2025)
36. Потебня О. Мова, національність, денационалізація / упоряд. і передм. Ю. Шевельова. Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук у США, 1992. С. 155.

37. Рибалка К., Сітко А. Порівняльна характеристика простого речення в англійській та українській мовах. *Всеукраїнська студентська наукова конференція «Експериментальні та теоретичні дослідження в контексті сучасної науки»* (14 жовтня 2022 р., м. Івано-Франківськ). С. 52–53. URL : <https://archive.liga.science/index.php/conference-proceedings/article/view/137> (дата звернення 20.01.2025)
38. Сімович В. Практична граматики української мови : підручник. Рештат: Вид-во товариства «Український рух», 1918. 301 с.
39. Сітко, А. В., Струк, І. В., Єнчева, Г. Г. Контрастивний аналіз синтаксичної структури англійської, української та китайської мов. *Китаєзнавчі дослідження*. 2021. Вип. 2. С. 136–147. URL: <https://www.chinese-studies.com.ua/index.php/journal/article/view/32> (дата звернення 25.10.2025)
40. Смеречинський С. Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою) / за ред. Л. О. Богуславської та ін. ; передм. В. М. Бріцина, П. Ю. Гриценка. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. XXIV, 283 с.
41. Тексти (конспекти) лекцій з дисципліни Порівняльна граматики англійської та української мов для студентів денної та заочної форми навчання спеціальності 7.030507 «Переклад» / укл. Е. О. Куліш. Запоріжжя: ЗНТУ, 2010. 58 с. URL : <https://eir.zp.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6b9c0665-fc38-4971-9117-088564885b19/content> (дата звернення 17.06.2025)
42. Царук О. В. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри : монографія. Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. 324 с.
43. Шаповал І.А. Семантико-прагматичні параметри оптатива в українській та англійській мовах : кваліфікаційна наукова праця. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаніка», 2021. 266 с. URL : https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/dis_shapoval.pdf (дата звернення 11.10.2025)

44. Швець О. В. Типологія номінативних речень в англійській, французькій та українській мовах : дисертація. Київ : Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, 2016. 221 с. URL : https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.26/Shvets_O.pdf (дата звернення 25.08.2025)
45. Шевельов Ю. В. Доеміграційне (Публікації 1929–1944 рр.) / упоряд., передм. і примітки С. В. Вакуленко, К. Д. Каруник. Харків : Фоліо, 2020. 762 с.
46. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. 2-ге вид., доп. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 408 с.
47. Шухова О. Квантитативні характеристики порядку слів у сучасній українській діловій мові (на матеріалі простих двоскладних речень). *Мова. Література. Фольклор*. 2019. Вип. 1. С. 92–98. URL : <http://journalsofznu.zp.ua/index.php/philology/article/view/449> (дата звернення 18.09.2025)
48. Kunets Kh. Ukrainian Equivalents to English Sentences: What They Reveal about Dative Experiencer and Expletive Construction. *Inozemna philologia*. 2022. Issue 135. P. 18-26. URL : <http://dx.doi.org/10.30970/fpl.2022.135.3804> (дата звернення 25.11.2024)
49. Vysotska V., Holoshchuk S., Holoshchuk R. A Comparative Analysis for English and Ukrainian Texts Processing Based on Semantics and Syntax Approach. *COLINS-2021: 5th International Conference on Computational Linguistics and Intelligent Systems* (April 22–23, 2021, Kharkiv, Ukraine). URL : https://ceur-ws.org/Vol-2870/paper26.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 15.11.2024)
50. Zaitseva N. et al. Syntax of Secondary Academic Texts in Various Fields of Scientific Knowledge: A Comparative Aspect (On the Material of English and Ukrainian Languages). *Archives Des Sciences*. Volume 74 , Issue 3, 2024. P. 89–95. URL : <https://doi.org/10.62227/as/74315> (дата звернення 25.11.2024)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антипович Т. Помирана : роман. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2016. 224 с.
2. Костенко Л. Записки українського самашедшого. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. 416 с.
3. Rooney S. Intermezzo. London: Faber, 2024. 442 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Сертифікат із курсу «Морфологічний аналіз»

Сертифікат із курсу «Комп'ютерна лексикографія»

Сертифікат

засвідчує, що **Решетніков Дмитро** успішно завершив навчання на онлайн-курсі «Комп'ютерна лексикографія» в межах проекту «Шість курсів з цифрової української філології» (<https://www.ukr.uni-jena.de>), виконавши повний обсяг завдань, та набрав 93 бали зі 100 й отримав оцінку «відмінно» (А).

Обсяг курсу – 90 год. (3 кредити ECTS)
Тривалість курсу: вересень — грудень 2022 року (осінній семестр)

Завідувачка кафедри прикладної лінгвістики
НУ «Львівська політехніка»

Лекторка курсу:
доцент кафедри прикладної лінгвістики
НУ «Львівська політехніка»

 проф. О.П. Левченко

 доц. М.О. Шведова

Сертифікат із курсу «Діалекти в епоху комп'ютерних технологій:
функціонування, дослідження та збереження»

 <p>НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЇВО-МОГИЛЯНЬСЬКА АКАДЕМІЯ»</p>	<h1>Сертифікат</h1> <p>засвідчує, що <u>Решетников Дмитро</u> успішно завершив навчання на онлайн-овому курсі «Діалекти в епоху комп'ютерних технологій: функціонування, дослідження та збереження» в межах проекту «Шість курсів з цифрової української філології» (https://www.ukr.uni-jena.de), набрав 98 балів зі 100 й отримав оцінку «відмінно» (А).</p> <p>Обсяг курсу — 90 год. (3 кредити ECTS) Тривалість курсу: лютий – травень 2023 року (весняний семестр)</p> <table border="0"><tr><td data-bbox="614 1160 1050 1214">Завідувач кафедри української мови НаУКМА доктор філологічних наук, доцент</td><td data-bbox="1117 1131 1220 1198"></td><td data-bbox="1268 1160 1412 1187">Н.Ю. Ясакова</td></tr><tr><td data-bbox="614 1243 965 1296">Лекторка курсу: кандидат філологічних наук, доцент</td><td data-bbox="1117 1243 1220 1299"></td><td data-bbox="1268 1265 1372 1292">Л.В. Дика</td></tr></table>	Завідувач кафедри української мови НаУКМА доктор філологічних наук, доцент		Н.Ю. Ясакова	Лекторка курсу: кандидат філологічних наук, доцент		Л.В. Дика
Завідувач кафедри української мови НаУКМА доктор філологічних наук, доцент			Н.Ю. Ясакова				
Лекторка курсу: кандидат філологічних наук, доцент			Л.В. Дика				
							
 <p>Deutscher Akademischer Austauschdienst German Academic Exchange Service</p>							

Сертифікат із курсу «Основи прикладної лінгвістики»

СЕРТИФІКАТ

засвідчує, що

Решетніков Дмитро

успішно завершив навчання на онлайнному курсі

«Основи прикладної лінгвістики»

в межах проекту «Студентські курси з цифрової української філології»

www.ukr.uni-jena.de, організованого за підтримки фонду DAAD та

Єнського університету ім. Фрідріха Шиллера,

набравши **99 балів зі 100 (А «відмінно»)**.**Обсяг курсу:** 90 год. (3 кредити ECTS)**Тривалість курсу:** вересень-грудень 2023

В.о. декана філологічного факультету

Львівського національного університету імені Івана Франка

Лектор курсу:

професор кафедри загального мовознавства

Львівського національного університету імені Івана Франка

Р. О. Крохмальний

С. Н. Бук

Дата видачі диплому 20.12.2023

Сертифікат із курсу «Корпусна лінгвістика»

СЕРТИФІКАТ

№ 0139 від 19.05.2024

засвідчує, що

Дмитро Решетніков

успішно завершив навчання на онлайн курсі "**Корпусна лінгвістика**" в межах проєкту "Network for Ukrainian Studies: Courses in Digital Ukrainian Philology-2024", виконавши повний обсяг завдань, набрав **90 балів** зі 100 й отримав оцінку "**відмінно/ A**"

ОБСЯГ КУРСУ: 90 ГОД. (3 КРЕДИТИ ECTS).
ТРИВАЛІСТЬ КУРСУ: ЛЮТИЙ — ТРАВЕНЬ 2024
РОКУ (ВЕСНЯНИЙ СЕМЕСТР)

ЛЕКТОРКА КУРСУ:

МАРІЯ ШВЕДОВА, КАНД. ФІЛОЛ. НАУК

[HTTPS://WWW.UKR.UNI-JENA.DE](https://www.ukr.uni-jena.de)

Електронний «Словник синтаксичних термінів і понять»

The screenshot displays the Lexonomy website interface. At the top, the site name 'LEXONOMY' is visible. Below it, the breadcrumb trail reads 'DICTIONARIES > СЛОВНИК СИНТАКСИЧНИХ ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ > EDIT'. The main heading is 'СЛОВНИК СИНТАКСИЧНИХ ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ' with 'total 100 entries' indicated. A search bar contains 'starts like this'. A list of categories on the left includes 'Єдине синтаксичне ціле', 'Імператив', 'Абзац' (highlighted), 'Актант', 'Актантна рамка', 'Активна конструкція', 'Активні конструкції', 'Актуальне членування речення', 'Актуалізація', 'Апелятивна функція', 'Апозитивне відношення', 'Апозитивні відношення', 'Асиметрія', 'Бажальне речення', 'Валентність', 'Висловлення', 'Внутрішньорядне відношення', 'Внутрішньорядні відношення', and 'Внутрішньосинтаксичне відношення'. The main content area shows the entry for 'Абзац' with the following details:

- Абзац**
 - відносно закінчена і пов'язана єдністю змісту частина тексту від одного до другого відступу.
 - Літ.: Шутькив К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. Вид. 2-ге, доп. Київ: Видавничий центр «Академія», 2010. С. 389.
- Paragraph**
 - /ˈpærəɡrɑːf/; /ˈpærəɡrɑːf/
 - a section of a piece of writing, usually consisting of several sentences dealing with a single subject. The first sentence of a paragraph starts on a new line.
 - Літ.: Oxford Advanced Learner's Dictionary. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/uk/definition/english/paragraph%3Fparagraph>
- Переклад іншими мовами**
 - ▶ німецька: Absatz;
 - ▶ білоруська: абзац;
 - ▶ болгарська: абзац;
 - ▶ сербохорватська: абзац;
 - Літ.: Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Редкол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1992–2006.
 - ▶ чеською: odstavec;
 - Літ.: Новак І. Чесько-український словник. Київ: Чумацький Шлях, 2008. С. 250.
 - ▶ латинська: rubrica, -ae, f.
 - Літ.: Чумакова Л. П. Латинсько-український та українсько-латинський словник. Київ: Чумацький Шлях, 2009. С. 301.
- Етимологія**
 - запозичення з німецької мови;
 - німецьке Absatz «перерва, павза, уступ, абзац» є похідним від дієслова absetzen «відсувати, відставляти», утвореного з префікса ab- «від-, з-», спорідненого з готським af «від», латинським ab «тс.», і дієслова setzen «садити», пов'язаного з давньоверхньонімецьким sezzan, давньоанглійським setpan, англійським set і спорідненого з праслов'янським saditi, українським садити.
 - Літ.: Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Редкол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1992–2006.

URL : <https://www.lexonomy.eu/syntaksys>

Сертифікат про проходження практики в навчально-дослідній лабораторії
«Корпусналінгвістика»

FRIEDRICH-SCHILLER-
UNIVERSITÄT
JENA

Certificate № 010-L-2024

This is to certify that **Dmytro Reshetnikov** has successfully completed educational and research practice (internship) in the Virtual Educational Research Laboratory "Corpus Linguistics" within the project "Network for Ukrainian Studies: Courses in Digital Ukrainian Philology-2024" (project ID 57723690) organized by Friedrich Schiller University Jena (Germany) and funded by the Federal Ministry of Education and Research of Germany (BMBF) and German Academic Exchange Service (DAAD) under the aegis of "Ukraine digital: Ensuring academic success in times of crisis" program, has fulfilled the entire scope of assignments and got 95 out of 100 points with the grade A.

Supervisors: *Dr. Mariia Shvedova* (National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Ukraine; University of Jena, Germany), *Prof. Dr. Nina Khairova* (Umeå University, Sweden; National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Ukraine)

Study Load:

Practicals: 32 academic hours

Self-study: 58 hours

ECTS credits: 3

Teaching format: online synchronous-asynchronous

Duration: 16 weeks (September – December 2024)

Supervisor:

Dr. Mariia Shvedova

Supervisor:

Prof. Dr. Nina Khairova

**Head of the project «Network for Ukrainian Studies:
Courses in Digital Ukrainian Philology 2024»**

Professorship for Slavic
Linguistics, Institute of Slavistics
and Caucasus Studies of Friedrich
Schiller University Jena

*Prof. Dr. Ruprecht von
Waldenfels*

Place: Jena, Germany

Date: December 20, 2024

Detailed information: <https://www.ukr.uni-jena.de/uk/30/navchalni-proyekti>